JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA

BUNGE LA TANZANIA

MAONI NA MAPENDEKEZO YA KAMATI YA BUNGE YA BAJETI KUHUSU MAPENDEKEZO YA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA WA MWAKA 2027/28 PAMOJA NA MAPITIO YA MWONGOZO WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI YA SERIKALI KATIKA KIPINDI CHA MUDA WA KATI (2026/27 – 2028/29)

Ofisi ya Bunge,
S.L.P 941,
DODOMA.

27 Oktoba, 2026

YALIYOMO

1.0. UTANGULIZI 4
1.1. Mgawanyo wa Taarifa 5
SEHEMU YA PILI 6
2.0. TATHMINI YA MWENENDO WA VIASHIRIA VYA UCHUMI JUMLA KWA MWAKA 2025/26 6
2.1. Mapitio ya hali ya uchumi wa dunia 6
2.2. Mwenendo wa uchumi wa Taifa 8
SEHEMU YA TATU 13
3.0. UTEKELEZAJI WA MPANGO WA MWAKA 2025/26 PAMOJA NA ROBO YA KWANZA YA MWAKA 2026/27 13
3.1. Sekta ya Kilimo, Mifugo na Uvuvi 15
3.2. Sekta ya Viwanda 17
3.3. Sekta ya Ujenzi 19
3.3.1. Miundombinu ya barabara 19
3.3.2. Miundombinu ya Reli 21
3.3.3. Miundombinu ya Bandari 22
3.4. Sekta ya Madini na Uchimbaji 23
3.5. Sekta ya Utalii 25
3.6. Maji na Usafi wa Mazingira 27
3.7. Ardhi na Maendeleo ya Makazi 30
3.8. Sekta ya Nishati 31
SEHEMU YA NNE 34
4.0. UTEKELEZAJI WA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA WA MWAKA 2026/27 KWA KIPINDI CHA ROBO YA KWANZA 34
SEHEMU YA TANO 35
5.0. UCHAMBUZI WA MAPENDEKEZO YA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA MWAKA 2027/28 35
5.1. Vipaumbele vya mpango 36
5.2. Malengo na Shabaha za Mpango wa Mwaka 2027/2838
5.3. Demografia na Maendeleo ya Watu 42
5.3.1. Hali ya umaskini 42
5.3.2. Ajira 44
5.4. Ushiriki wa Sekta Binafsi 46
5.5. Ugharamiaji wa Mpango 48
SEHEMU YA SITA 53

6.0. MAONI NA MAPENDEKEZO YA KAMATI KUHUSU MWONGOZO WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI YA SERIKALI 53
6.1. Utekelezaji wa Bajeti ya Serikali kwa Mwaka wa Fedha 2025/26 53
6.1.1. Ukusanyaji wa Mapato 53
6.2. Deni la Serikali 57
6.2.1. Mwenendo wa Matumizi.....59
SEHEMU YA SABA..... 61
7.0. UCHAMBUZI WA MWONGOZO WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI KATIKA MUDA WA KATI (2026/27 – 2028/29)..... 61
7.1. Misingi ya Uchambuzi wa Mwongozo 62
7.1.1. Utekelezaji wa Maelekezo mbalimbali yaliyobainishwa katika Mwongozo wa Maandalizi ya Bajeti.....63
7.1.2. Changamoto zilizojitokeza katika utekelezaji wa Bajeti;67
SEHEMU YA NANE 74
8.0. MAONI NA MAPENDEKEZO YA UJUMLA 74
8.1. Matumizi ya kadi za simu za kiganjani 74
8.2. Kuweka utaratibu wa kisheria na kiutawala wa kudhibiti ufutwaji, uhamishaji au matumizi ya fedha za mikopo ya miradi kwa madhumuni tofauti na yale yaliyokubaliwa.75
8.3. Uhifadhi wa mazingira na ustahimilivu wa mabadiliko ya tabianchi 76
SEHEMU YA TISA 78
9.0. HITIMISHO 78

1.0. UTANGULIZI

Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa ibara ya 63(3) (c) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ikisomwa pamoja na Kanuni ya 116 (2) na (3) ya Kanuni za Kudumu za Bunge za Mwaka 2025, kwa pamoja vinalipa Bunge jukumu la kukaa, kujadili na kuidhinisha Mipango na Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali. Aidha, vifungu vya 8(1)(b), 9(1)(a), 21(1), (2) na (5) vya Sheria ya Bajeti Sura ya 439 vinabainisha majukumu ya Bunge pamoja na Kamati ya Bajeti katika kuchambua na kuidhinisha Mpango na Mwongozo wa Maandalizi ya Bajeti ya Serikali.

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa kina wa Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2027/28 pamoja na mapitio ya Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali kwa muda wa kati (2026/27-2028/29) kama ilivyowasilishwa na Serikali na kutoa ushauri wake. Uchambuzi wa Kamati ulifanyika kwa kurejea nyaraka zifuatazo:-

i. Dira ya Maendeleo ya Taifa ya 2050;
ii. Mpango wa Maendeleo wa Muda Mrefu wa Miaka 25 (2026/27 – 2050/51);
iii. Mpango wa Nne wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano (2026/27-2030/31);
iv. Ilani ya Chama Cha Mapinduzi ya Uchaguzi Mkuu wa Mwaka 2025;

v. Taarifa ya Utekelezaji wa Bajeti ya Serikali kwa mwaka 2025/26, Utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2025/26 pamoja na robo ya kwanza ya mwaka 2026/27; na

vi. Taarifa, maandiko na machapisho ya Taasisi za utafiti pamoja na za kimataifa.

1.1. Mgawanyo wa Taarifa

Mheshimiwa Spika, Taarifa hii imegawanyika katika sehemu kuu tisa (09) kama ifuatavyo, Sehemu ya Kwanza ni Utangulizi; Sehemu ya Pili ni Tathmini ya Mwenendo wa Viashiria vya Uchumi jumla kwa Mwaka 2025/26; Sehemu ya tatu ni Utekelezaji wa Mpango wa Mwaka 2025/26 pamoja na Robo ya Kwanza ya Mwaka 2026/27; Sehemu ya nne ni Utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2026/27 kwa kipindi cha Robo ya Kwanza; Sehemu ya tano ni Uchambuzi wa Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2027/28; Sehemu ya sita ni Maoni na Mapendekezo ya Kamati kuhusu Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali; Sehemu ya saba ni Uchambuzi wa Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti katika Muda wa Kati (2026/27–2028/29); sehemu ya nane ni Maoni na Mapendekezo ya Ujumla na Sehemu ya tisa ni Hitimisho.

SEHEMU YA PILI

2.0. TATHMINI YA MWENENDO WA VIASHIRIA VYA UCHUMI JUMLA KWA MWAKA 2025/26

2.1. Mapitio ya hali ya uchumi wa dunia

Mheshimiwa Spika, Kamati ilifanya uchambuzi wa mwenendo wa viashiria vya uchumi jumla wa Dunia kwa kuzingatia Taarifa ya Mwenendo wa Hali ya Uchumi wa Dunia iliyotolewa na Shirika la Fedha la Kimataifa Mwezi Julai, 2026 (World Economic Outlook Report, July 2026) na kubaini masuala yafuatayo:-

i. Uchumi wa dunia ulikua na kufikia **asilimia 3.5** mwaka 2025 ikilinganishwa na **asilimia 3.4** ya mwaka 2024. Aidha, ukuaji wa uchumi wa dunia unatarajiwa kushuka na kufikia **asilimia 3.0** mwaka 2026. Kupungua kwa kasi ya ukuaji wa uchumi wa dunia kulichangiwa na athari za migogoro inayoendelea Mashariki ya Kati, ambayo imeongeza shinikizo katika bei za nishati, kuathiri mnyororo wa ugavi na kudhoofisha mazingira ya biashara na uwekezaji duniani;

ii. Ukuaji wa uchumi kwa nchi za Kusini mwa Jangwa la Sahara ulifikia **asilimia 4.5** mwaka 2025. Aidha, ukuaji unatarajiwa kupungua hadi **asilimia 4.3** mwaka 2026 kabla ya kurejea katika kiwango cha **asilimia 4.5** mwaka 2027; na

iii. Uchumi wa nchi zinazoagiza mafuta na zile ambazo uchumi wake hautegemei kwa kiasi kikubwa rasilimali asilia zinatarajiwa kuathiriwa zaidi na ongezeko la bei za nishati na chakula, kupungua kwa misaada rasmi ya

maendeleo (Official Development Assistance - ODA) pamoja na kasi ndogo ya matumizi ya teknolojia ya akili unde (Artificial Intelligence – AI).

Mheshimiwa Spika, jedwali na. 1 linaonyesha mwenendo wa ukuaji wa uchumi wa dunia kuanzia mwaka 2022 hadi 2025 na maoteo ya mwaka 2026.

Jedwali Na. 1: Mwenendo wa ukuaji wa uchumi wa dunia kuanzia mwaka 2022 hadi 2025 na maoteo ya mwaka 2026

KUNDI/MWAKA	UKUAJI HALISI NA MAOTEO(ASILIMIA)				
	2022	2023	2024	2025	2026 (Maoteo)
Dunia	3.8	3.3	3.4	3.5	3.0
Nchi zinazoendelea	3.1	1.7	1.9	1.9	1.7
Nchi zinazoibukia na zinaendelea	4.3	4.4	4.5	4.5	3.8
Nchi za Kusini Mwa Jangwa la Sahara	4.4	3.8	4.2	4.5	4.3

Chanzo: *Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF-WEO) Julai, 2026*

Mheshimiwa Spika, kufuatia ongezeko la bei za mafuta katika soko la Dunia na kwa kuzingatia mafanikio yaliyopatikana katika matumizi ya gesi asilia nchini ambapo kati ya mwaka 2024 hadi Desemba 2025, nyumba zilizounganishwa na mtandao wa gesi zimeongezeka kutoka nyumba **1,514** hadi **2,515,** viwanda vilivyounganishwa kwenye mtandao wa gesi vimeongezeka kutoka viwanda **14** hadi **59,** Taasisi zimeongezeka kutoka **6** hadi **26,** magari

yanayotumia gesi asilia yameongezeka kutoka **5,000** hadi **7,000** na vituo vya kujazia gesi vimeongezeka kutoka **6** hadi **13**. Hivyo, mafanikio hayo yanaonyesha bado kuna fursa ya kuongeza kasi ya usambazaji wa mtandao wa gesi asilia pamoja na kuhamasisha matumizi ya nishati hiyo ili kupunguza madhara ya upandaji wa bei ya nishati ya mafuta katika soko la dunia;

2.2. Mwenendo wa uchumi wa Taifa

Mheshimiwa Spika, mwenendo wa viashiria vya uchumi jumla wa Taifa ni kama ifuatavyo:-

i. Pato halisi la Taifa lilifikia **shilingi trilioni 186.1** mwaka 2025 ikilinganishwa na **shilingi trilioni 175.7** mwaka 2024, sawa na ukuaji wa **asilimia 5.9** ikilinganishwa na ukuaji wa **asilimia 5.6** mwaka 2024;

ii. Wastani wa Pato kwa mtu lilifikia **dola za Marekani 1,390** sawa na **shilingi 3,544,124** mwaka 2025 ikilinganishwa na **dola za Marekani 1,264** sawa na **shilingi 3,299,637** mwaka 2024;

iii. Mwaka 2025/26, mfumuko wa bei ilifikia wastani wa **asilimia 3.6** ikilinganishwa na wastani wa **asilimia 3.1** mwaka 2024/25. Aidha, mfumuko wa bei ulikuwa wastani wa **asilimia 4.0** Juni 2026 ikilinganishwa na **asilimia 3.3** katika kipindi kama hicho mwaka 2025 kutokana na kuongezeka kwa bei ya nishati.

iv. Urari wa malipo ya kawaida uliongezeka kwa **asilimia 8.8** na kufikia **dola za Marekani milioni 2,370.4** mwaka 2025/26 kutoka **dola za Marekani milioni 2,178.9** mwaka 2024/25. Aidha, katika mwaka 2026/27 nakisi ya urari wa malipo ya kawaida inatarijwa kupungua hadi **asilimia 2.4** ya Pato la

Taifa kutoka **asilimia 2.5** mwaka 2025/26 na **asilimia 2.3** katika kipindi cha muda wa kati;

v. Akiba ya fedha za kigeni ilifikia **dola za Marekani milioni 5,888.2** sawa na **shilingi trilioni 15.5** kiasi hicho kinatosheleza kugharamia uagizaji wa bidhaa na huduma kutoka nje kwa kipindi cha **miezi 4.2** juu ya lengo la nchi la kuwa na akiba inayotosheleza uagizaji kwa angalau **miezi 4**;

vi. Hadi kufikia Juni 2026, deni la Serikali lilifikia **shilingi trilioni 117.4** sawa na ongezeko la **asilimia 7.26** ikilinganishwa na **shilingi trilioni 109.4** Juni 2025;

vii. Thamani ya shilingi imeendelea kuimarika ambapo mwaka 2025/26 **dola moja ya Marekani** ilibadilishwa kwa wastani wa **shilingi 2,540.1** ikilinganishwa na **shilingi 2,624.66** mwaka 2024/25 sawa na ongezeko la thamani ya **shilingi** kwa **asilimia 3.2**.

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa mwenendo wa viashiria vya uchumi jumla na kubaini masuala yafuatayo:-

i. Moja ya sababu iliyochangia ukuaji wa uchumi wa Taifa ni miundombinu ya usafiri na usafirishaji. Hata hivyo, sekta ya miundombinu inakabiliwa na changamoto mbalimbali kama vile barabara kuharibika, utekelezaji wa miradi ya barabara kuchukua muda mrefu kukamilika, barabara kujengwa chini ya kiwango na wakandarasi kuondoka maeneo ya miradi kutokana na kutolipwa kwa wakati;

ii. Katika kipindi cha miaka mitano kuanzia mwaka 2021 hadi 2025 ukuaji wa uchumi umekuwa kwa wastani wa **asilimia 5.2** ikilinganishwa na lengo la kukua kwa **asilimia 6.0** kwa mwaka Serikali imekuwa haifikii malengo ya ukuaji wa uchumi kutokana na uuandaaji wa makisio au dhana (assumptions) kutokuwa halisia na hali ya uchumi;

iii. Shughuli zote zilizokuwa kwa kasi zina uhusiano na uwekezaji wa moja kwa moja wa Serikali. Aidha mwelekeo wa Dira 2050 ni Sekta Binafsi kuwa injini ya uchumi kwa uwiano wa **asilimia 70** kwa 30. Hivyo ni wazi kwamba malengo ya Dira hayatafikiwa endapo mwelekeo huu utaendelea kwa kipindi kirefu;

iv. Shughuli za kiuchumi za huduma imeendelea kukua kwa kiwango kikubwa kuliko shughuli za kiuchumi za kilimo, misitu, uvuvi, viwanda na ujenzi;

v. Ongezeko la watu nchini ni **asilimia 2.8**, kiwango hiki ni kikubwa kuliko kiwango kinachokubalika kwa nchi zinazoendelea cha **asilimia 1.5 hadi 2.5**; na

vi. Licha ya kuwa kiwango cha Riba ya Benki Kuu (Central Bank Rate - CBR) kilipunguzwa kutoka **asilimia 6** hadi **asilimia 5.75** katika kipindi Julai 2025 ili kuhakikisha mfumuko wa bei unabaki ndani ya lengo la muda wa kati la **asilimia 3** hadi **5**, mfumuko wa bei umeendelea kuongezeka hadi kufika **asilimia 4** Juni

2026. Mwenendo huu unaashiria kuwa kupunguza riba ya Benki Kuu pekee hakuzuii ongezeko la mfumuko wa bei. Hali hii inaweza kusababishwa na changamoto za uzalishaji na ugavi (supply- side shocks) kama vile kupanda kwa bei ya mafuta duniani, uhaba wa chakula kutokana na ukame pamoja na kupanda kwa gharama za usafirishaji. Aidha, inaweza kuashiria kwamba sera za fedha nchini zina athari ndogo katika mwenendo wa mfumuko wa bei.

Mheshimiwa Spika, kufuatia uchambuzi huo Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

i. Kuendelea na ujenzi na ukarabati wa miundombinu ya usafiri na usafirishaji kwa kutatua changamoto zilizopo zikiwemo malipo ya madeni ya wakandarasi, ukarabati wa miundombinu iliyoharibika kwa wakati na ujenzi wa miundombinu yenye ubora inayoweza kudumu kwa muda mrefu. Hatua hii itaongeza mchango wa miundombinu katika ukuaji wa uchumi;

ii. Serikali kuandaa maoteo kwa kutumia dhana (assumptions) zenye uhalisia na hali ya mwenendo wa uchumi ili kuongeza usahihi wa maoteo ili kupanga mipango na bajeti zinazoendana na hali halisi;

iii. Serikali kuweka mikakati ili kuhakikisha ukuaji wa sekta ya huduma unafungamanishwa na sekta zingine za uchumi kama vile kilimo, misitu, uvuvi, viwanda na ujenzi; na

iv. Kufanya tathmini ya ufanisi wa mfumo wa riba ya Benki Kuu (Central Bank Rate - CBR) ili kubaini ni kwa kiasi gani mfumo huu umesaidia kupunguza viwango vya riba na mfumuko wa bei nchini kwa kipindi chote ambacho umetumika kuanzia mwaka 2024.

SEHEMU YA TATU

3.0. UTEKELEZAJI WA MPANGO WA MWAKA 2025/26 PAMOJA NA ROBO YA KWANZA YA MWAKA 2026/27

Mheshimiwa Spika, Kamati imechambua utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2025/26 pamoja na robo ya kwanza ya utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2026/27 na kubaini masuala yafuatayo:-

i. **Taarifa ya utekelezaji wa Mpango wa Mwaka mmoja kujumuisha utekelezaji wa miradi iliyokwisha kukamilika katika Mpango wa tatu wa Maendeleo wa miaka mitano**

Mheshimiwa Spika, katika taarifa ya utekelezaji wa Mpango wa mwaka 2025/26, Serikali ilitekeleza miradi kama vile ujenzi wa Bwawa la Julius Nyerere lenye uwezo wa kuzalisha umeme wa **MW 2,115**; mradi wa kuunganisha umeme katika Gridi ya Taifa katika Mikoa 24; miradi ya madaraja ya JPM (Kigongo–Busisi) na Tanzanite, ujenzi wa barabara za juu za Uhasibu na Chang'ombe; ujenzi wa reli ya kisasa (SGR) katika vipande vya Dar es Salaam–Morogoro (km 300) na Morogoro–Makutupora (km 422); na ujenzi wa Kiwanda cha Sukari cha Mkulazi. Kamati inapendekeza Tume kuimarisha mfumo wa ufuatiliaji na tathmini ili utoaji wa taarifa uzingatie miradi iliyokamilika katika mwaka husika wa fedha na ile inayotekelezwa kwa mwaka zaidi ya mmoja.

ii. **Tume kutoa Mafunzo kwa Wizara, Idara, Mamlaka na Taasisi mbalimbali za Umma kuhusu mfumo wa e-Delivery**

Mheshimiwa Spika, Serikali kupitia Tume ya Mipango ihakikishe inatoa mafunzo elekezi ya jinsi ya kutumia mfumo wa tathmini na ufuatiliaji wa e-Delivery kwa taasisi zinazotekeleza mpango ili watumishi wanaopaswa kutoa taarifa za utekelezaji wa miradi waweze kutoa taarifa hizo kwa usahihi na kwa wakati.

iii. **Miradi ya kimkakati kuchelewa kuanza utekelezaji kwa muda mrefu**

Mheshimiwa Spika, baadhi ya miradi ya kimkakati imekuwa haitekelezwi kwa muda mrefu na imebaki katika hatua za awali kama vile majadiliano au upembuzi yakinifu. Miradi hiyo ni miradi ya umeme ya Ruhudji (MW 358) na Rumakali (MW 222), mradi wa chuma Liganga na makaa ya mawe Mchuchuma, mradi wa Magadi Soda Engaruka pamoja na miradi ya usindikaji gesi asilia na utafutaji wa mafuta. Hali hii imepelekea kuongezeka kwa gharama za utekelezaji wa miradi kutokana na tathmini za awali kupitwa na wakati na hivyo kulazimika kufanya tathmini upya, jambo linaloongeza gharama na kuchelewesha upatikanaji wa manufaa ya kiuchumi yaliyokusudiwa.

Mheshimiwa spika, Kamati inaishauri Serikali, kuharakisha ufanyaji wa maamuzi ili kuhakikisha miradi inatekelezwa kwa wakati na kupunguza gharama ya utekelezaji.

3.1. Sekta ya Kilimo, Mifugo na Uvuvi

Mheshimiwa Spika, pamoja na kwamba bajeti ya Sekta ya Kilimo ilipungua kutoka **shilingi trilioni 1.243** mwaka 2025/26 hadi **shilingi trilioni 1.105** mwaka 2026/27, sawa na kupungua kwa **asilimia 11.1**, bado sekta hii ina umuhimu mkubwa katika kuchangia uchumi wa Taifa. Kamati imefanya uchambuzi wa utekelezaji wa miradi iliyopo katika sekta hizi na kubaini inakabiliwa na changamoto zifuatayo:-

i. Kilimo kilikua hadi kufikia **asilimia 5.5** mwaka 2025 ikilinganishwa na **asilimia 5.1** mwaka 2024;

ii. Thamani ya mauzo ya mazao ya kilimo nje ilifikia **Dola za Marekani bilioni 3.73** mwaka 2025, ikilinganishwa na **Dola za Marekani bilioni 3.54** mwaka 2024;

iii. Mchango wa sekta ya kilimo katika Pato la Taifa ulipungua hadi **asilimia 24.3** mwaka 2025 kutoka **asilimia 24.9** mwaka 2024. Hatua hii inaweza kuashiria kwamba kuna mabadiliko katika muundo wa uchumi (structual changes);

iv. Mauzo ya nyama nje ya nchi yamepungua kutoka **tani 13,112.44** mwaka 2024/25 hadi **tani 12,763.77** mwaka 2025/26, jambo linaloweza kusababishwa na ushindani wa bidhaa ya nyama katika masoko ya kimataifa au nyama inayozalishwa nchini kukosa ithibati;

v. Sekta ya Uvuvi imeendelea kukua na kufikia **asilimia 6.3** mwaka 2025 kutoka **asilimia 6.0** mwaka 2024;

vi. Uzalishaji wa mazao ya uvuvi umeongezeka kutoka tani **575,000** mwaka 2024/25 hadi tani **659,242.69** mwaka 2025/26; na

vii. Mchango wa sekta ya uvuvi katika Pato la Taifa umepungua kutoka **asilimia 2.3** mwaka 2024/25 hadi **asilimia 2.0** mwaka 2025/26.

Mheshimiwa Spika, hata hivyo Sekta ya Kilimo, Mifugo na Uvuvi inakabiriwa na changamoto zifuatazo:-

i. Kwa kiasi kikubwa kilimo bado kinategemea mvua za msimu na si umwagiliaji;

ii. Uhaba wa malisho na maji kwa mifugo hasa wakati wa ukame unaochangiwa na mabadiliko ya tabianchi;

iii. Migogoro ya ardhi kati ya wafugaji, wakulima na watumiaji wengine wa ardhi;

iv. Ukosefu wa miundombinu ya kisasa ya mifugo kama vile majosho, machinjio, minada na vituo vya kukusanyia maziwa;

v. Uhaba wa miundombinu ya kisasa ya kuhifadhi samaki, ikiwemo vyumba vya baridi, vituo vya kupokelea na usafirishaji;

vi. Mazao ya samaki, mifugo na kilimo kuuzwa bila kuongezwa thamani;

vii. Athari za mabadiliko ya tabianchi zinazoathiri mazingira ya uzalishaji na upatikanaji wa samaki; na

viii. Uvuvi haramu na matumizi ya zana zisizoruhusiwa zinazopunguza rasilimali za samaki.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

i. Kuhakikisha ruzuku ya mbolea inawafikia wakulima kwa wakati ili kuboresha kilimo kiwe na tija na hivyo kufikia malengo ya maendeleo ya sekta hiyo;

ii. Kuongeza uwekezaji katika upatikanaji wa malisho na maji ya mifugo, kuharakisha uhimilishaji wa mifugo pamoja na kuimarisha miundombinu ya usindikaji wa nyama na maziwa ili kuongeza thamani ya bidhaa za mifugo; na

iii. Kuvutia uwekezaji katika ufugaji samaki, ujenzi wa miundombinu ya kuhifadhi na kusafirisha mazao ya uvuvi pamoja na kuboresha mnyororo wa thamani wa bidhaa za uvuvi ili kuongeza mauzo ya nje na ajira.

3.2. Sekta ya Viwanda

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kwamba mchango wa sekta ya viwanda kwenye pato la taifa ulishuka kutoka **asilimia 6.8** mwaka 2024 hadi **asilimia 5.9** mwaka 2025 sawa na kupungua kwa **asilimia 0.9**. Pamoja na kwamba mchango wa sekta hii katika pato la taifa umepungua, ajira zinazotokana na sekta hii zimeongezeka kwa **asilimia 1.7.**

Mheshimiwa Spika, Hata hivyo, sekta hii bado inakumbwa na changamoto zifuatazo:-

i. Kukosekana kwa nishati ya umeme ya uhakika na gharama nafuu;
ii. Matumizi ya teknolojia duni na iliyopitwa na wakati pamoja na utegemezi wa mitambo na teknolojia kutoka nje;
iii. Kukosekana kwa mitaji na mikopo ya muda mrefu kwa ajili ya uendelezaji wa viwanda;
iv. Matumizi hafifu ya malighafi zinazopatikana nchini;
v. Kukosekana kwa miundombinu wezeshi ya usafiri na usafirishaji;
vi. Wingi wa mamlaka za udhibiti zinazotekeleza majukumu yanayofanana hali inayopelekea ongezeko la gharama za ufanyaji biashara;
vii. Kukosekana kwa ujuzi unaohitajika viwandani; na
viii. Ukosefu wa ithibati kwa bidhaa zinazozalishwa nchini na hivyo kusababisha ukosefu wa masoko ya nje.

Mheshimiwa spika, Kamati ina ushauri ufuatao kwa Serikali**:**

i. Kuandaa mikakati ya kuendeleza uzalishaji wa ndani wa malighafi na bidhaa za kati hasa katika sekta zenye uwezekano wa kutumia rasilimali zilizopo nchini;
ii. Kuhakikisha upatikanaji wa uhakika wa nishati ya umeme viwandani na kwa bei nafuu;
iii. Kuimarisha mifumo ya mikopo ya muda mrefu pamoja na kuweka mifumo ya udhamini wa mikopo (guarantee schemes) kwa biashara zinazokidhi vigezo;
iv. Kudhibiti ubora wa bidhaa pamoja na kupatikana kwa ithibati kwa bidhaa zinazozalishwa nchini; na
v. Serikali kuweka vivutio kwa viwanda vinavyoongeza thamani kwa kutumia malighafi za ndani, hususan katika kilimo, mifugo, uvuvi na madini ili kuongeza fursa za ajira, mapato ya mauzo ya nje na wigo wa mapato ya Serikali.

3.3. Sekta ya Ujenzi

3.3.1. Miundombinu ya barabara

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kuwa licha ya ongezeko la mtandao wa barabara kuu na za Mikoa kufikia kilometa **37,734.41** na kuongezeka kwa ushiriki wa kampuni za ndani kwa **asilimia 60** katika miradi ya ujenzi mchango wa sekta katika Pato la Taifa umepungua kutoka **asilimia 12.5** mwaka 2024 hadi **asilimia 11.9** mwaka 2025. Kutokana na kushuka kwa mchango wa sekta hii kwenye Pato la Taifa, ajira katika sekta ya ujenzi zimepungua kutoka **21,527** hadi **18,988**. Pamoja

na masuala hayo, Kamati imebaini sekta hii inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

i. Barabara kujengwa chini ya viwango na hivyo kuharibika ndani ya muda mfupi; na
ii. Miradi ya barabara kutokamilika kwa wakati kutokana na ucheleweshaji wa malipo na madeni ya wakandarasi jambo linalosababisha wakandarasi kuondoka eneo la miradi. Hadi kufikia mwaka 2025 madeni ya wakandarasi yalifikia **trilioni 1.299**;
iii. Malipo ya awali kutolewa kwenye miradi ya barabara ambayo Serikali haina uhakika wa fedha za uendelezaji wake na hivyo kuzalisha madeni;
iv. Kuongezeka kwa gharama za miradi ya barabara kutokana na ucheleweshaji wa malipo ya fidia kwa wananchi wanaopisha miradi hiyo; na
v. Magari kuzidisha uzito kuliko uwezo wa barabara kuhimili.

Mheshimiwa Spika, kufuatia changamoto hizo Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

i. Kuhakikisha barabara zinajengwa kwenye ubora ili ziweze kudumu kwa muda mrefu;
ii. Kuendelea kuweka mazingira wezeshi kwa kampuni za ndani ili kuongeza ushiriki wao katika miradi ya ujenzi wa barabara ili kukuza uhamishaji wa teknolojia na ujuzi;

iii. Kuendelea kutoa kipaumbele cha ulipaji wa madeni ya wakandarasi ili kuhakikisha miradi inatekelezwa na inakamilika ndani ya muda uliopangwa;

iv. Kuimarisha udhibiti wa magari yanayotumia barabara ili kupunguza athari za kuzidisha uzito; na

v. Kutumia vyanzo bunifu vya fedha kutekeleza miradi ya barabara (innovative financing), mfano ushirikiano kati ya sekta ya umma na sekta binafsi (PPP) ili kuongeza kasi ya utekelezaji wa miradi ya barabara na kupunguza mahitaji ya fedha kwenye bajeti ya Serikali.

3.3.2. Miundombinu ya Reli

Mheshimiwa Spika, huduma za usafiri wa reli ya SGR ziliendelea kutolewa katika vipande vya Dar es Salaam–Morogoro (km 300 – **asilimia 100**) na Morogoro–Makutupora (km 422 – **asilimia 98.79**), huku urefu wa reli iliyokamilika ukiongezeka kutoka kilometa 680.38 mwaka 2024/25 hadi kilometa 749 mwaka 2025/26. Hata hivyo, Kamati imebaini kuwa utekelezaji wa baadi ya vipande ulikumbwa na changamoto za upatikanaji wa fedha kwa wakati, hali iliyosababisha kuchelewa kwa ujenzi wa vipande hivyo. Vipande hivyo ni Lot 3 Makutupora–Tabora (km 368 – **asilimia 15.54**) na Lot 4 Tabora–Isaka (km 165 - **asilimia 9.12**), Isaka – Mwanza (km 341 **asilimia 69.31**), Tabora – Kigoma (km 506 - **asilimia 11.35**), Uvinza – Msongati (km 282 - **asilimia 0.62**).

Mheshimiwa Spika, Kamati ilitaarifiwa kwamba fedha za utekelezaji wa vipande vilivyosalia zimepatikana na hivyo kipande cha Dar es Salaam–Mwanza kinatarajiwa kukamilika mwaka 2029, huku kipande cha Dar es Salaam–Kigoma kikitarajiwa kukamilika mwaka 2030. Vilevile, Kamati ilitaarifiwa kwamba maandalizi ya utekelezaji wa reli ya Mtwara–Mbamba Bay yameanza.

Mheshimiwa spika, Kamati inaishauri Serikali kuharakisha ukamilishaji wa miundombinu saidizi, kuimarisha muunganiko wa reli na bandari pamoja na maeneo ya uzalishaji na kuhakikisha upatikanaji endelevu wa fedha ili kuongeza tija ya uwekezaji huo na kuimarisha nafasi ya Tanzania kama kitovu cha usafirishaji na biashara katika Ukanda wa Afrika Mashariki na Kati.

3.3.3. Miundombinu ya Bandari

Mheshimiwa Spika, shehena ya mizigo inayopokelewa bandarini imeongezeka kutoka **tani milioni 32.753** mwaka 2024/25 hadi **tani milioni 39.899** mwaka 2025/26, sawa na ongezeko la **asilimia 21.8**. Ongezeko hili linaashiria kuimarika kwa shughuli za biashara, usafirishaji na ushindani wa bandari za Tanzania katika ukanda huu.

Mheshimiwa Spika, pamoja na ongezeko la shehena bado bandari inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

i. Ukuaji wa shehena usioambatana na upangaji bora wa miundombinu ya usafirishaji na uhifadhi wa mizigo;
ii. Kuongeza gharama za usafirishaji na kupunguza ufanisi wa mnyororo wa ugavi; na
iii. Uwepo wa bandari kavu za kuhifadhia makasha nje ya bandari (ICDs) bila bila mpango shirikishi.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

i. Kudhibiti uanzishwaji wa ICDs katikati ya mji na kuhakikisha zinajengwa nje ya mji;
ii. Kipande cha reli kinachounganisha bandari ya Dar es Salaam na bandari kavu ya Kwala kianze kutumika ili kupunguza msongamano wa magari bandarini na katikati ya Jiji la Dar es Salaam;
iii. Uendelezaji wa bandari uende sambamba na uendelezaji wa miundombinu ya usafiri pamoja na upanuzi na ujenzi wa gati.

3.4. Sekta ya Madini na Uchimbaji

Mheshimiwa Spika, ukuaji wa Sekta ya Madini umeongezeka kutoka **asilimia 8.1** mwaka 2024 hadi **asilimia 9.4** mwaka 2025 na mchango wake katika Pato la Taifa ukiongezeka kutoka **asilimia 7.8** mwaka 2024 hadi **asilimia 10.3** mwaka 2025. Aidha, thamani ya mauzo ya madini nje ya nchi imeongezeka na kufikia **dola za Marekani bilioni 5.4** mwaka 2025 kutoka **dola za Marekani bilioni 3.1** mwaka 2021.

Mheshimiwa Spika, Sekta ya Madini inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

i. Utoroshwaji wa madini nje ya nchi;
ii. Ukosefu wa mitaji kwa wachimbaji wadogo na wa kati wa madini;
iii. Uongezaji mdogo wa thamani ya madini ndani ya nchi na ukosefu wa ithibati kwa madini ya dhahabu; na
iv. Utegemezi mkubwa wa madini ya dhahabu na Tanzanite ikiwa nchi ina fursa madini adimu kama vile nickel, graphite na kobalt ambayo bado hayajaanza kuchimbwa na yanahitajika kwa wingi katika soko la dunia.

Mheshimiwa Spika, ili kuendelea kuikuza Sekta ya Madini na kuongeza mchango wake katika uchumi wa Taifa, Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

i. Kuweka vivutio ili kuvutia wawekezaji katika uongezaji thamani wa madini nchini;
ii. Kuvutia uwekezaji katika utafiti na uchimbaji wa madini adimu, mafuta na gesi;
iii. Kuboresha miundombinu muhimu kwenye maeneo ya migodi kama vile umeme, barabara na viwanja vya ndege; na
iv. Kuwawezesha wachimbaji wadogo mitaji na teknolojia ili kuongeza tija, ajira, mapato ya Serikali na fedha za kigeni.

Jedwali Na.2 utekelezaji Sekta ya Madini mwaka 2025/26

Na.	Kigezo	Hali halisi 2025/26 (%)	Lengo 2030/31 (%)
1.	Mchango wa Madini kwenye Pato la Taifa	10.3	12.5
2.	Ukuaji	9.4	9
3.	Mauzo nje (usd milioni)	5,401.9	

Chanzo: Mapendekezo ya Mpango 2027/28

3.5. Sekta ya Utalii

Mheshimiwa Spika, Sekta ya Utalii iliendelea kuimarika mwaka 2025, ambapo mapato yaliongezeka kwa **asilimia 13** na kufikia **dola za Marekani milioni 4,410.6** kutoka **dola za Marekani milioni 3,903.1** mwaka 2024. Aidha, idadi ya watalii wa kimataifa walioingia nchini iliongezeka kwa **asilimia 6.7** kutoka watalii **2,141,895** mwaka 2024 hadi watalii **2,294,495** mwaka 2025. Takwimu hizo zinaonesha kuwa utalii wa mapumziko (leisure tourism) uliendelea kuwa chanzo kikuu cha wageni, ukiwa na **asilimia 64.6** ya watalii wote nchini Tanzania Bara na **asilimia 92.9** kwa upande wa Zanzibar. Kwa upande mwingine, watalii waliokuja kwa madhumuni ya biashara ni **asilimia 12.5** nchini Tanzania na **asilimia 0.4** Zanzibar.

Mheshimiwa Spika, hata hivyo, Kamati imebaini kuwa pamoja na mafanikio yaliyopatikana katika sekta hii, bado inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

i. Miundombinu hafifu ya kuwezesha shughuli za utalii kama vile ukosefu wa njia za kutua na kupaa kwa ndege kwenye maeneo ya vivutio, huduma za malazi na barabara kwenye maeneo ya mbuga za wanyama;
ii. Baadhi ya vivutio vya utalii vilivyopo nchini havijaweza kutangazwa ili kuvutia watalii na hivyo kuikosesha Serikali mapato stahiki; na
iii. Kuvamiwa kwa maeneo ya hifadhi za Taifa na mapori tengefu kwa ajili ya shughuli za kibinadamu.

Mheshimiwa Spika, moja ya afua zilizobainishwa na Serikali katika kuimarisha Sekta ya Utalii ni kuhakikisha angalau **asilimia 40** ya biashara za utalii zinaendeshwa kwa kutumia mifumo ya kidijitali. Utekelezaji wa azma hii unatarajiwa kuongeza ufanisi katika utoaji wa huduma, kupunguza gharama za uendeshaji na kuimarisha uwezo wa kuitangaza Tanzania katika masoko ya kimataifa kupitia majukwaa ya kidijitali. Hivyo, ili kufikia lengo, Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

i. Kuendelea kuboresha miundombinu katika maeneo yenye vivutio vya utalii;
ii. Kuendelea kutangaza vivutio ambavyo bado havijatangazwa kikamilifu hasa vivutio vilivyopo ukanda wa kusini; na

iii. Kulinda maeneo ya utalii na kudhibiti uvamizi kwa ajili ya shughuli za kijamii kwenye maeneo ya hifadhi na mapori tengefu.

Mheshimiwa Spika, masuala haya yakitekelezwa yatasaidia kukuza Sekta ya Utalii na kufikia malengo ya kuvutia watalii wengi zaidi kutoka ndani na nje ya nchi hadi kufikia **asilimia 8** na hatimaye kuongeza mapato ya fedha za kigeni pamoja na mchango wa sekta hiyo katika ukuaji wa uchumi wa Taifa.

3.6. Maji na Usafi wa Mazingira

Mheshimiwa Spika, Takwimu zinaonyesha kwamba upatikanaji wa maji safi na salama kwa wananchi wa vijijini umeongezeka kutoka **asilimia 83.1** mwaka 2024/25 hadi **asilimia 85.2** mwaka 2025/26. Aidha, upatikanaji wa maji katika Makao Makuu ya Mikoa uliongezeka kutoka **asilimia 90.6** hadi **asilimia 92.5**, ilhali kaya za vijijini zenye miundombinu bora ya usafi wa mazingira zikiongezeka kutoka **asilimia 72.0** hadi **asilimia 78.5** katika kipindi hicho. Pamoja na mafanikio hayo bado sekta hii inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

i. Licha ya ongezeko la uwekezaji katika Sekta ya Maji ikiwa ni pamoja na ununuzi wa mitambo ya kuchimba visima katika Wilaya mbalimbali, changamoto ya upatikanaji wa maji safi na salama bado inaendelea kujitokeza, hasa katika maeneo ya vijijini;

ii. Taarifa ya Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali (CAG) imeonesha kwamba Mabwawa **145**

yanayomilikiwa na Taasisi za Serikali bado hayajasajiliwa na Wizara husika. Kwa kutokusajiliwa kwa mabwawa hayo kunaweza kusababisha kutokuwepo kwa usimamizi na ufuatiliaji madhubuti, hatari ya kutofanyiwa ukaguzi wa usalama kwa wakati, ugumu wa kupanga matumizi ya rasilimali za maji na uwezekano wa Serikali kukosa takwimu sahihi kwa ajili ya mipango na uwekezaji katika Sekta ya Maji.

iii. Kuvamiwa na kukauka kwa baadhi ya vyanzo vya maji;

iv. Miradi ya maji kutokamilika kwa wakati kutokana na madeni ya wakandarasi kutolipwa; na

v. Miradi ya maji kujengwa kwenye vyanzo vya maji visivyo vya uhakika na hivyo kukauka ndani ya muda mfupi na kuleta hasara ya uwekezaji kwa Serikali.

Mheshimiwa Spika, ili kutatua changamoto hizo Kamati inashauri Serikali masuala yafuatayo:-

i. Kuhakikisha mabwawa yote yanatambuliwa na kusajiliwa kwenye daftari la kitaifa la mabwawa. Hatua hii itasaidia kuimarisha ufuatiliaji, usalama na usimamizi wa rasilimali za maji;

ii. Serikali kufanya marejeo ya namna inavyokusanya takwimu za upatikanaji wa maji kwa sababu hazionyeshi hali halisi ya upatikanaji wa maji mijini na vijijini kwa sababu baadhi ya miradi iliyotumika katika kukusanya takwimu haifanyi kazi;

iii. Kabla ya kuanza kutekeleza mradi wowote wa maji, Serikali ijiridhishe na uendelevu wa chanzo cha maji;
iv. Kulipa madeni ya wakarandasi ili kuhakikisha kwamba miradi iliyoanza inakamilika kwa wakati;
v. Kuongeza uwekezaji katika miradi ya maji vijijini, umwagiliaji na mabwawa ya kunyweshea mifugo ili kuhakikisha fedha zinazotengwa katika Sekta ya Maji zinaleta matokeo yanayoonekana katika uzalishaji na ustawi wa wananchi;
vi. Serikali iharakishe ujenzi na ukarabati wa miundombinu ya kuhifadhi na kusambaza maji pamoja na kuimarisha usimamizi wa vyanzo vya maji ili kukabiliana na athari za mabadiliko ya tabianchi; na
vii. Serikali ikamilishe ujenzi wa mabwawa ya umwagiliaji ili wakulima wasiwe wanategemea mvua kwenye kilimo.

Jedwali na.3 Utekelezaji wa miradi ya maji kwa mwaka 2025/26

Na.	Kigezo	Hali halisi 2025/26(%)	Lengo 2030/31(%)
1.	Watu vijijini wanaopata maji ya bomba/salama	85.2	87.9
2.	Kaya zenye miundombinu bora ya usafi wa mazingira	76.4	100
3.	Watu Dar es salaam wanaopata maji ya bomba/salama	91.6	100
4.	Watu kwenye Makao Makuu ya Mikoa wanaopata maji ya bomba/salama	92.5	98.4
5.	Kaya za Makao Makuu ya Mikoa zenye mfumo rasmi wa maji taka	24.0	60

Chanzo: *Taarifa ya mapendekezo ya Mpango wa mwaka 2027/28*

3.7. Ardhi na Maendeleo ya Makazi

Mheshimiwa Spika, viwanja na mashamba yaliyopimwa vilifikia **3,079,886** mwaka 2025/26 kutoka **2,857,349** mwaka 2024/25; hati zilizotolewa zilifikia **2,675,848** mwaka 2025/26 kutoka **2,573,849** mwaka 2024/25 na vijiji vyenye mipango ya matumizi bora ya ardhi vilifikia **4,953** sawa na **asilimia 40.47** kutoka vijiji **4,672** sawa na **asilimia 37.76** mwaka 2024/25. Aidha, Mpango unapendekeza kupunguza kiwango cha ardhi yenye makazi yasiyo rasmi kufikia **asilimia 45.4** na kuongeza Mikoa yenye mipango kabambe na mipango miji kufikia **asilimia 88.6**.

Mheshimiwa Spika, pamoja na mwenendo huo, uchambuzi wa Kamati umebaini Sekta ya Ardhi bado inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

i. Kuongezeka kwa makazi holela;
ii. Wananchi kushindwa kutumia ardhi kama dhamana ya kuchukulia mikopo kwenye taasisi za kifedha;
iii. Kukosekana kwa maeneo ya ardhi yaliyopimwa kwa ajili ya uwekezaji mfano mashamba, viwanda na ufugaji;
iv. Urasimu katika utoaji wa vibali vya ujenzi;
v. Ardhi ya kilimo kubadilishwa kwa ajili ya matumizi ya makazi; na
vi. Kuendelea kuwepo kwa migogoro ya ardhi kati ya wafugaji na wakulima.

Mheshimiwa Spika, Kamati inatambua juhudi za Serikali katika utekelezaji wa Mradi wa Kupanga, Kupima na Kumilikisha Ardhi (KKK). Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuharakisha mpango wa KKK ambao utasaidia kupunguza na kuondokana na changamoto zote za ardhi. Vilevile, Serikali ihakikishe inatoa hati miliki kwa wakati ili wananchi waweze kuzitumia kwa ajili ya kupata mitaji na kuendeleza shughuli za kiuchumi.

3.8. Sekta ya Nishati

Mheshimiwa Spika, uzalishaji wa umeme umefikia **MW 4,648.69** mwezi Juni 2026 sawa na **asilimia 94.6** ya lengo la mwaka la **MW 4,915**. Aidha, mahitaji ya juu ya umeme (peak demand)

mwaka 2025/26 kwenye grid ya Taifa ni **MW 2,505.86** hii inamaanisha kwamba kuna ziada ya **MW 2,142.83** juu ya mahitaji ya umeme ya nchi. Aidha, wananchi waliounganishwa na huduma ya umeme walifikia **asilimia 52.1** mwaka 2024/25, ilhali upatikanaji wa huduma ya umeme ukifikia **asilimia 85.5**

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa mwenendo wa Sekta hii na kubaini masuala yafuatayo:-

i. Matumizi ya umeme kwa mtu yaliongezeka na kufikia **kWh 243** mwaka 2025/26 kiwango ambacho ni chini ya kiwango cha nchi za uchumi wa kati cha **kWh 928** kwa mtu;
ii. Takwimu zinaonyesha kwamba kuna umeme wa ziada wa **MW 2,375**. Hata, hivyo ziada hii inakadiriwa kwa kuangalia waliounganishwa na sio mahitaji ya wananchi, viwanda, migodi na maeneo mengine ambayo yanahitaji huduma hiyo na hayajaunganishwa;
iii. Kampuni ya umeme ya Taifa (TANESCO) ni shirika hodhi kwenye biashara ya uzalishaji na usambazaji wa nishati ya umeme jambo ambalo linaathiri ufanisi katika utoaji wa huduma wa shirika hilo; na
iv. Pamoja na jitihada za Serikali za kuboresha miundombinu ya Kusafirishia umeme bado kuna changamoto kubwa inayosababisha kukatika kwa umeme mara kwa mara.

Aidha, miradi ya gridi imara imekuwa ikitekelezwa kwa kusuasua kwa muda mrefu.

Mheshimiwa Spika, kufuatia changamoto hizo kamati inashauri masuala yafuatayo:-

i. Kufanya mapitio ya shirika la TANESCO ili kuangalia uwezekano wa kuwa na Shirika moja linalomiliki kampuni tatu (Holding Company) Kampuni ya Uzalishaji, Usafirishaji na Usambazaji. Hatua hii italeta ufanisi katika utekelezaji wa majukumu ya shirika hilo;

ii. Kuhakikisha miradi yote ya kuboresha Miundombinu ya Umeme hasa ya usafirishaji inakamilika ili umeme uliopo upatikane kwa wakati na kupunguza upotevu ambao upo kati ya **asilimia 14** na **asilimia 15** wakati kiwango kinachokubaliwa kimataifa ni kati ya **asilimia 5** hadi **asilimia 8**;

iii. Kampuni ya umeme ya TANESCO kushirikisha sekta binafsi katika utekelezaji wa miradi ya umeme mfano miradi ya Ruhudji (MW 358) na Rumakali (MW 222).

Mheshimiwa Spika, Kamati inaamini kwamba utekelezaji wa miradi hii utasaidia sana upatikanaji wa umeme na kufikia malengo ya Dira 2050.

SEHEMU YA NNE

4.0. UTEKELEZAJI WA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA WA MWAKA 2026/27 KWA KIPINDI CHA ROBO YA KWANZA

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa utekelezaji wa mpango kwa kipindi cha robo ya kwanza ya mwaka 2026/27 na kubaini masuala yafuatayo:-

i. Kiasi cha fedha kilichotumika katika robo ya kwanza ya mwaka hakikubainishwa;
ii. Taarifa ya utekelezaji wa miradi imejumuisha na miradi ya mwaka uliotangulia hivyo ni vigumu kupima ufanisi; na
iii. Hakuna vigezo vya wazi vinavyopimika vilivyotarajiwa kufikiwa katika kipindi cha robo ya kwanza ya mwaka kwa kila programu.

Mheshimiwa Spika, Kamati inapendekeza Serikali kuhakikisha kwamba Taarifa ya Utekelezaji wa Mpango kwa robo mwaka inaainisha kiwango cha fedha kilichotumika, malengo yaliyokusudiwa kufikiwa katika muda huo ili Kamati ifanye ufuatiliaji wenye tija.

SEHEMU YA TANO

5.0. UCHAMBUZI WA MAPENDEKEZO YA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA MWAKA 2027/28

Mheshimiwa Spika, Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2027/28 ni mpango wa pili katika utekelezaji wa Mpango wa Nne wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano (2026/27- 2030/31) ambao unatarajiwa kugharimu kiasi cha **Shilingi trilioni 20.89** sawa na **asilimia 30.2** ya bajeti yote ya mwaka 2027/28. Mpango huu umeweka mkazo katika kuongeza tija na thamani ya uzalishaji, kuimarisha ushindani wa bidhaa na huduma, kuchochea uwekezaji wa ndani na nje, kuongeza ushiriki wa sekta binafsi na kuboresha huduma za kijamii pamoja na ustawi wa wananchi. Aidha, lengo kuu la Mpango wa Maendeleo wa Mwaka 2027/28 ni kuendelea kutekeleza afua za kimkakati ili kuleta mageuzi kwa ajili ya ukuaji jumuishi wa uchumi na uzalishaji wa ajira.

Mheshimiwa Spika, Mpango wa Maendeleo wa Mwaka 2027/28 una malengo mahsusi 7 ambayo ni:-

i. Kuimarisha ukuaji wa uchumi, mazingira ya biashara na uwekezaji
ii. Kuchochea uwekezaji wa sekta binafsi;
iii. Kuongeza fursa za ajira na kipato;
iv. Kuchochea maendeleo ya watu na ustawi wa jamii;
v. Kuboresha miundombinu na kuendeleza vichocheo vya mageuzi;

vi. Kuimarisha uhimilivu wa mazingira na mabadiliko ya tabia nchi; na
vii. Kuimarisha utawala, uratibu na utekelezaji wa Mpango.

5.1. Vipaumbele vya mpango

Mheshimiwa Spika, Mapendekezo ya Mpango kwa mwaka 2027/28 yamejikita katika maeneo sita (6) ya kimkakati yaliyoainishwa katika FYDP IV ambayo ni:

i. Uchumi Imara, Jumuishi na Shindani;
ii. Kujenga Uwezo wa Watu na Maendeleo ya Jamii;
iii. Uhifadhi wa mazingira na ustahimilivu wa mabadiliko ya tabianchi;
iv. Vichocheo vya maendeleo;
v. Mageuzi katika Sekta za Kimkakati; na
vi. Kuimarisha Misingi ya Uendelevu wa Taifa.

Mheshimiwa spika, Kamati ilifanya uchambuzi wa vipaumbele vya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2027/28 na kubaini yafuatayo:-

i. Vipaumbele ni vingi na hakuna msisitizo katika eneo moja ambalo linaweza kuleta matokeo yaliyotarajiwa;
ii. Rasilimali fedha zilizotengwa na Serikali endapo kutakuwa na ushiriki hafifu wa sekta binafsi kama ilivyojitokeza katika mpango wa mwaka 2024/25 itakuwa ni vigumu vipaumbele kufikiwa;

iii. Mageuzi katika Sekta za Kimkakati yanahitaji ushirikiano wa Taasisi zote za umma ili yaweze kufikiwa;

iv. Sekta za msingi kama vile kilimo, miundombinu, ardhi, viwanda pamoja na maliasili na utalii na hazijapewa kipaumbele cha pekee ikiwa ndio sekta za msingi ili kuwezesha utekelezaji wa vipaumbele.

Mheshimiwa Spika, ili kuweza kufikia malengo na Shabaha zilizokusudiwa, Kamati inashauri masuala yafuatayo:-

i. Serikali kuwekeza zaidi kwenye miundombinu ya usafiri na usafirishaji pamoja na upatikanaji wa umeme wa uhakika ili iwe kichocheo cha ukuaji wa sekta nyingine;

ii. Serikali kuboresha mazingira ya uwekezaji na ufanyaji biashara ili kuvutia wawekezaji na sekta binafsi kutoka ndani na nje ya nchi katika kutekeleza mpango. Hatua hii itasaidia uzalishaji wa ajira, uhamishaji wa teknolojia, kuongeza ufanisi katika uzalishaji na kukuza Sekta ya Viwanda;

iii. Serikali kuimarisha miundombinu ya utalii kama vile barabara kwenye mbuga, uboreshaji wa viwanda vya ndege pamoja na kuweka vivutio katika sekta ya hoteli ili kuongeza idadi ya watalii na hatimaye kuongeza mapato ya kigeni;

iv. Serikali iupe kipaumbele mpango wake wa Kupanga, Kupima na Kumilikisha Ardhi (KKK) ambao utasaidia kuondoa migogoro ya ardhi iliyopo, kuondokana na

uwezekano wa kulipa fidia, kutenga eneo kwa ajili ya uwekezaji na kuongeza mapato ya Serikali;

v. Serikali kuwekeza kwenye Sekta ya Kilimo ili kuongeza tija sambamba na kutafuta masoko ya uhakika ya kimataifa;
vi. Serikali kufungua soko la mitaji ili kuwezesha upatikanaji wa mitaji na kwa gharama nafuu; na
vii. Serikali kuimarisha huduma kama vile Afya na Elimu ili kuwa na jamii bora na iliyo elimika na yenye afya.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaamini vipaumbele hivi sita vikizingatiwa na kupewa kipaumbele katika mwaka 2027/28 vitajenga msingi mzuri wa kufikia malengo na shabaha zilizowekwa.

5.2. Malengo na Shabaha za Mpango wa Mwaka 2027/28

Mheshimiwa Spika, Malengo na shabaha za uchumi jumla ni kama inavyoonekana kwenye jedwali Na.1.

Jedwali Na. 4 Malengo na Shabaha za uchumi jumla za mwaka 2026/27

Na.	Viashiria	Malengo(2027)%
1.	Pato halisi la Taifa	6.6
2.	Mfumuko wa bei	3.0-5.0
3.	Mapato ya ndani kwa Pato la Taifa	17.1
4.	Mapato ya kodi kwa Pato la Taifa	13.8
5.	Nakisi ya Bajeti kwa Pato la Taifa	3.0

6.	Kiwango cha akiba ya fedha za kigeni	Miezi minne(4)
7.	Ajira	1,700,000

Chanzo: *Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo kwa mwaka 2027/28*

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa malengo na shabaha za Mpango za mwaka 2027/28 na kubaini masuala yafuatayo:-

i. Moja ya kichocheo cha ukuaji wa uchumi wa Dunia katika mwaka 2027/28 kinatarajiwa kuwa ni matumizi ya akili unde (AI). Hata hivyo, Kamati imebaini nchi nyingi za Afrika, ikiwemo Tanzania bado zipo kwenye hatua za awali katika matumizi ya teknolojia hiyo. Hii ni kutokana na changamoto ya upatikanaji wa takwimu na Taarifa sahihi zinazowezesha akili unde kufanya kazi vizuri na kwa ufanisi. Hivyo, ni wazi kwamba bado Taifa linaweza lisinufaike kikamilifu na teknolojia hiyo;

ii. Usafiri katika kapu la bidhaa ina uzito wa **asilimia 14.1** kutokana na kuongezeka kwa bei ya mafuta katika Soko la Dunia liliathiri ongezeko la bei za usafiri na hivyo kuongeza mfumuko wa bei kufikia **asilimia 4.3** mwezi Septemba, 2026 kutoka **asilimia 3.4** katika kipindi kama hicho mwaka 2025. Kwa kuwa vita ya Marekani na Israel dhidi ya Iran inaendelea inaweza kusababisha bei za mafuta kuendelea kupanda kwenye Soko la Dunia na

hivyo inaweza kuwa ni vigumu kubaki ndani ya lengo lililowekwa la mfumuko wa bei kuwa katika wigo wa **asilimia 3** hadi **5.**

iii. Serikali imeweka lengo la uwiano wa mapato ya kodi kwa pato la taifa kufikia **asilimia 13.8** kiwango hiki ni chini ya makusanyo halisi yaliyofikiwa mwaka 2025/26. Hata hivyo, imebainika kwamba kwa mujibu wa Taarifa ya Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali (CAG), katika kipindi cha 2019/20 hadi 2024/25, idadi ya mashauri ya kila mwaka katika migogoro ya kodi ambayo haijatatuliwa pamoja na thamani ya mapato yanayobishaniwa mbele ya Mahakama ya Rufaa ya Kodi ya Tanzania (Tax Revenue Appeals Tribunal -TRAT) na Bodi ya Rufaa ya Kodi (Tax Revenue Appeals Board - TRAB) iliongezeka kutoka mashauri 7 hadi 1,223 yenye thamani ya kodi ya **shilingi trilioni 10.75** kwa Tanzania Bara. Hivyo, endapo kasi ya kutatua mashauri ya kodi inaongezeka ni wazi kwamba tunaweza kufikia ukusanyaji wa mapato ya kodi wa **asilimia 15** ya Pato la Taifa ambao ni wastani wa nchi Kusini mwa Jangwa la Sahara;

iv. Serikali imeweka lengo la nakisi ya bajeti kwa Pato la Taifa kuwa chini ya **asilimia 3**, hata hivyo Kamati imebaini kwamba kasi ya ongezeko la matumizi ya Serikali ni

kubwa kuliko kasi ya ongezeko la mapato. Mfano katika kipindi cha miaka 4 kuanzia mwaka 2020/21 hadi 2023/24 mapato yalikua kwa wastani wa **asilimia 8.9** wakati matumizi yaliongezeka kwa wastani wa **asilimia 10.2**, jambo linalopelekea kuongezeka kwa nakisi ya bajeti; na

v. Serikali imekusudia kuwa na akiba ya fedha za kigeni kwa ajili ya kugharamia uagizaji wa huduma na bidhaa kutoka nje kwa kipindi kisichopungua miezi 4, Kamati imebaini kwamba mapato yatokanayo na mauzo ya nje yalikuwa kwa **asilimia 12.2** ikilinganishwa na ukomo wa **asilimia 15**. Hivyo, mwenendo huo unaweza kusababisha Serikali kuanza kutumia akiba yake kuhudumia deni endapo ukomo wa **asilimia 15** utafikiwa.

Mheshimiwa Spika, pamoja na afua za utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2027/28 zilizoainishwa kwenye mapendekezo ya Mpango, Kamati ina ushauri ufuatao:-

i. Serikali kuwekeza na kuimarisha upatikanaji wa takwimu na taarifa sahihi na kwa wakati ili ziweze kutumika katika matumizi ya akili unde (AI). Vilevile, iwekeze kwenye vituo vya kutunza takwimu (data centre), ambavyo hivi sasa nchini vipo viwili tu. Aidha, Serikali ihakikishe inatenga fedha za kutosha kwa Ofisi ya Taifa ya Takwimu kuliko kuendelea kutegemea fedha za wafadhili katika kukusanya takwimu muhimu;

ii. Serikali kujenga na kuboresha mifumo ya kidijiti ya usimamizi wa mashauri ya kodi ili kuhakikisha yanatatuliwa kwa wakati. Hatua hii itawezesha Serikali kupata mapato yake stahiki. Aidha, Serikali iziwezeshe kibajeti TRAB na TRAT ili ziweze kutekeleza majukumu yake kikamilifu;

iii. Serikali kupunguza matumizi yasiyo ya lazima hatua itakayosaidia kupunguza kasi ya ukuaji wa matumizi na hivyo kupunguza nakisi ya bajeti;

iv. Serikali kupunguza misamaha ya kodi isiyo na tija kwa kufanya tathmini ya misamaha ya kodi inayotolewa hivi sasa kwa makampuni na taasisi mbalimbali; na

v. Kuimarishwa mifumo ya kodi na taratibu za urasimishaji wa shughuli za sekta isiyo rasmi ili kupanua wigo wa ulipaji wa kodi.

5.3. Demografia na Maendeleo ya Watu

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa baadhi ya viashiria vya demografia na maendeleo ya watu kama ifuatavyo:-

5.3.1. Hali ya umaskini

Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa Taarifa ya utafiti wa mapato na matumizi ya kaya binafsi Tanzania wa mwaka 2025 na kubaini masuala yafuatayo:-

i. Kiwango cha umaskini kimepungua kutoka **asilimia 34.4** mwaka 2007 hadi **asilimia 25.1** mwaka 2025 ambapo

kwa kipindi cha miaka 18 Serikali imeweza kupunguza umasikini kwa **asilimia 9.3**;

ii. Kiwango cha umaskini ni kikubwa zaidi vijijini kuliko mijini ambapo **asilimia 30.7** ya watanzania waishio Bara wanaishi katika umaskini wa mahitaji ya msingi, ikilinganishwa na **asilimia 14.8** mijini;

iii. Utofauti wa umaskini (poverty gap) nchini ni **asilimia 6.2** na umasikini uliokithiri (poverty severity) ni **asilimia 2.2.**

Mheshimiwa Spika, baadhi ya sababu zinazochangia kasi ndogo ya kupunguza umaskini ni pamoja na:-

i. Hali ya utegemezi nchini ambapo uwiano ni **100:87** maana yake ni katika kila watu **100**, watu **87** ni tegemezi;

ii. Ongezeko kubwa la idadi ya watu lisiloendana na kasi ya ukuaji wa uchumi ambapo mwenendo wa ongezeko la watu ni **asilimia 2.8**, kiwango ambacho ni kikubwa kuliko kiwango kinachokubalika cha **asilimia 1.5** hadi **2.5;**

iii. Utofauti wa kipato na matumizi nchini umeongezeka kutoka kiwango cha **0.38** mwaka 2017/18 hadi kufikia kiwango cha **0.42** mwaka 2025, kiwango kinachokubalika ni chini ya **0.39**. Kiwango chochote kinachovuka **0.4** kinahesabika kwamba kuna utofauti mkubwa wa kipato.

Mheshimiwa Spika, ili kuhakikisha kiwango cha umaskini kinapungua na kufikia lengo la chini ya **asilimia 15** ifikapo mwaka 2030/31, Kamati inashauri masuala yafuato:-

iv. Kupunguza kasi ya ongezeko la watu kutoka **asilimia 2.8** hadi ongezeko la kati ya **asilimi 1.5** hadi **2.5**;

v. Kuongeza tija ya sekta ya kilimo, mifugo na uvuvi ili kuongeza uzalishaji;
vi. Kupunguza tofauti za maendeleo kati ya mijini na vijijini kwa kuongeza uwekezaji katika miundombinua ya barabara, umeme, maji, mawasiliano na masoko katika maeneo ya vijijini ili kuchochea shughuli za kiuchumi na kuongeza fursa za ajira; na
vii. Kuimarisha ufuatiliaji na tathmini wa programu za kupunguza umaskini ili kubaini endapo zinaleta tija iliyokusudiwa.

5.3.2. Ajira

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa Taarifa ya Utafiti wa Watu wenye Uwezo wa Kufanya Kazi (Integrated Labour Force Survey– ILFS) wa mwaka 2025 na kubaini masuala yafuatayo:-

i. Kiwango cha ushiriki wa nguvu kazi (Labour Force Participation Rate) kimeongezeka kutoka **asilimia 73.2** mwaka 2024 hadi **asilimia 75.9** mwaka 2025. Hali hii inaashiria kuwa kiwango cha watu wenye umri wa kufanya kazi kinachojishughulisha kwenye shughuli za uzalishaji kimeongezeka;
ii. **Asilimia 51.5** ya nguvu kazi imeajiriwa kwa masharti ya muda na **asilimia 13.2** ya nguvu kazi ina ajira ya kulipwa mishahara;
iii. Sekta ya Kilimo imeendelea kuajiri takriban **asilimia 54.4** ya nguvu kazi mwaka 2025 ikifuatiwa na sekta ya

huduma **asilimia 35.5** na kiwango cha nguvu kazi kilichoajiriwa katika sekta ya viwanda ni **asilimia 10.1** mwaka 2025;

iv. Kiwango cha ukosefu wa ajira kimepungua na kufikia **asilimia 5.9** mwaka 2025 ukilinganisha na **asilimia 6.2** mwaka 2024;

v. Kiwango cha ukosefu wa ajira kwa vijana wenye miaka kati ya 15 hadi 35 kimepungua hadi **asilimia 7.5** mwaka 2025 kutoka **asilimia 8.1** mwaka 2024**;** na

vi. **Asilimia 10.1** ya nguvu kazi imeajiriwa kwenye sekta ya viwanda licha ya kuwa sekta hii inauwezo wa kuajiri watu wengi zaidi.

Mheshimiwa Spika, ili kuendelea kuongeza fursa za ajira nchini, Kamati inaushauri ufuatao:-

i. Serikali kuendelea na mikakati ya kufanya mageuzi katika Sekta ya Kilimo kuhakikisha kinakuwa cha kisasa na chenye tija ili kuongeza uzalishaji utakaochochea maendeleo ya viwanda ambayo yatatoa fursa ya ajira; na

ii. Kuendelea kuwekeza kwenye elimu ya ujuzi na ufundi stadi. Hatua hii itawezesha wananchi kujiari na kuendana na mahitaji ya soko la ajira ndani na nje ya nchi; na

iii. Kuendelea kuhamasisha ushiriki wa sekta binafsi katika ujenzi na uendelezaji wa viwanda.

5.4. Ushiriki wa Sekta Binafsi

Mheshimiwa Spika, Sekta binafsi itaendelea kuwa chanzo muhimu cha ugharamiaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2027/28. Aidha, Mpango unapendekeza kuongeza mchango wa uwekezaji wa sekta binafsi kwenye rasilimali za kudumu kufikia **asilimia 77** ambapo kwa sasa Sekta Binafsi inatarajiwa kuchangia **asilimia 70** tu. Katika Mpango wa Nne wa Maendeleo wa Miaka Mitano (FYDP - IV) Sekta Binafsi inatarajiwa kuchangia **shilingi trilioni 62.3**. Kamati imefanya uchambuzi na kubaini masuala yafuatayo:-

i. Tangu kutungwa kwa Sheria ya Ubia baina ya Sekta ya Umma na Sekta Binafsi Sura ya 103 mwaka 2010 pamoja na marekebisho yake ya mwaka 2014, 2018 na 2023 bado Tanzania haijaweza kunufaika na utekelezaji wa miradi kwa njia ya ubia;

ii. Kutokuwepo na taarifa kamili ya kiasi kilichotumiwa na Sekta Binafsi katika kutekeleza Mpango;

iii. Maafisa Masuuli kutokutekeleza kifungu cha 4(6) cha sheria ya PPP kinachowataka kila mwanzo wa mzunguko wa bajeti wawasilishe andiko dhana na upembuzi wa awali wa miradi inayoweza kutekelezwa kwa njia ya ubia baina ya Sekta ya umma na Sekta Binafsi;

iv. Maafisa Masuuli kutotenga fedha za kutosha katika bajeti kwa ajili ya maandalizi ya miradi ya PPP;

v. Mfuko wa uwezeshaji wa miradi ya PPP (PPP facilitation fund) kutokuwa na fedha za kutosha kwa ajili ya kugharamia maandalizi ya miradi ya PPP;
vi. Uwepo wa dhana kwa watumishi wa umma kwamba Serikali ina fedha za kutosha kutekeleza miradi hata ile ambayo inaweza kutekelezwa na sekta binafsi. Hali inayosababisha Maafisa Masuuli kutoibua miradi ya PPP;
vii. Bado kuna dhana iliyojengeka miongoni mwa wadau kuwa miradi ya PPP inatakiwa kuibuliwa na kuandaliwa na kituo cha ubia (PPP centre); na
viii. Watumishi wa umma kuwa na fikra potofu dhidi ya kushirikisha sekta binafsi katika kutekeleza miradi ya umma yenye sura ya kibiashara;

Mheshimiwa Spika, ili kuhakikisha miradi ya PPP inatekelezeka kikamilifu, Kamati ina ushauri ufuatao kwa Serikali:-

i. Maafisa Masuuli kutangaza fursa za miradi iliyopo katika maeneo yao ili kuvutia sekta binafsi kutekeleza miradi hiyo;
ii. Serikali kufanya maboresho ya Sheria ya PPP pamoja na Kanuni zake ili kurahisisha hatua uandaaji, uidhinishaji na utekelezaji wa miradi kwa njia ya PPP;
iii. Katika mwaka wa fedha 2027/28 miradi yote ambayo Serikali ina nia ya kuitekeleza kwa njia ya PPP itangazwe ili Sekta Binafsi ishindanie kuitekeleza;
iv. Kati ya mwezi Novemba na Januari Serikali ifanye mapitio ya utaratibu wa udhinishaji wa miradi ya Ubia na

kubainisha mfumo wenye tija, ufanisi na unaolinda maslahi ya Serikali katika utekelezaji wa miradi. Aidha, mfumo huo uzingatiwe katika ngazi zote za Serikali kama vile Mamlaka ya Serikali za mitaa, Wizara, Taasisi za Umma na Mamlaka mbalimbali;

v. Kituo cha Ubia pamoja na Wizara ya Fedha kuandaa Mkataba Sanifu wa Mfumo wa Makubaliano (Framework agreement) ambao utatumika na Taasisi za Serikali zinapotaka kutekeleza miradi kwa njia ya Ubia;

vi. Kufanya maboresho ya kifungu cha 4(6) cha Sheria ya PPP ili kuweka adhabu kwa Afisa Masuuli ambae hatakitekeleza; na

vii. Kuweka masharti katika mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti na katika Sheria ya Tume ya Mipango ili kuweka sharti la lazima kwa miradi yote ya Serikali yenye sura ya Kibiashara kutoingizwa kwenye orodha ya miradi inayotegemea Bajeti ya Serikali na badala yake itekelezwe kwa mfumo wa PPP.

5.5. Ugharamiaji wa Mpango

Mheshimiwa Spika, Kamati ilifanya uchambuzi wa vyanzo vya ugharamiaji wa Mpango na kubaini masuala yafuatayo:-

i. Utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2027/28 unakadiriwa kugharimu kiasi cha **shilingi trilioni 89.3** kama ilivyoainishwa katika Mpango wa IV wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano(2026/27-2030/31). Kati ya kiasi hicho, **shilingi trilioni 20.89** zinatarajiwa

kutoka kwenye bajeti ya Serikali, sawa na **asilimia 30.2** ya bajeti ya Serikali;

ii. Serikali imepanga kutumia vyanzo bunifu na mbadala vya mapato kama vile hatifungani za kijani, hatifungani za Watanzania waishio ughaibuni, vyanzo mseto vya fedha, biashara ya kaboni na masoko ya mitaji; na

iii. **Shilingi trilioni 6.3** ni uwekezaji unaotarajiwa kutoka katika mashirika ya umma yanayojiendesha kibiashara ambapo Mashirika hayo yanatarajiwa kuchangia **asilimia 10** katika mapato ya Serikali ifikapo mwaka 2028. Jedwali Na. 1 linaonyesha Rasilimali za Mashirika ya Umma na Ongezeko la Thamani;

Jedwali: Na. 5 Rasilimali za Mashirika ya Umma na Ongezeko la Thamani

Mwaka	Rasilimali za mashirika ya umma (Shilingi milioni)	Ongezeko la thamani (Shilingi milioni)	Ongezeko (%)
2019	1,032,648	-	-
2020	1,216,944	184,296	17.85
2021	1,358,470	141,526	11.63
2022	1,674,126	315,656	23.25
2023	1,780,949	106,823	6.38
2024	1,887,044	106,095	5.96
2025	1,963,597	76,553	4.06
Jumla ya ongezeko	-	**930,949**	**90.14**

Chanzo: *Taarifa ya Hali ya Uchumi mwaka 2025*

Mheshimiwa Spika, kutokana na uchambuzi huo Kamati ina ushauri ufuatao kwa Serikali:

i. Ili Sekta binafsi iweze kuchangia rasilimali fedha kwenye utekelezaji wa Mpango ni vema Serikali ikaweka kipaumbele katika kuboresha mazingira ya uwekezaji na ufanyaji biashara sambamba na kutekeleza Mpango wa Kuboresha Mazingira ya Biashara (MKUMBI) kwa ukamilifu wake;

ii. Serikali kutekeleza sera ya kubana matumizi (austerity measures) ili kupata ahueni kwenye bajeti na kugharamia shughuli zake;

iii. Kuongeza ufanisi kwenye mashirika ya umma ili yaweze kuchangia kwenye utekelezaji wa mpango;

iv. Ofisi ya Msajili wa Hazina kufanya uchambuzi na marejeo ya muundo na ufanisi wa utekelezaji wa majukumu ya mashirika ya umma ili yaweze kuchangia kiasi kinachotarajiwa kutoka kwao; na

v. Serikali kuruhusu mashirika yanayojiendesha kibiashara kwenda kwenye soko la hisa ili kupata mitaji kuliko kutegemea ruzuku ya Serikali.

5.5.1. Biashara ya Kaboni

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa biashara ya Kaboni nchini na kubaini masuala yafuatayo:-

i. mapato yatokanayo na mauzo ya viwango vya kaboni yamefikia **Dola za Marekani milioni 2**;

ii. Serikali imeendelea kuimarisha mfumo wa usimamizi wa biashara ya kaboni kupitia kituo cha Taifa cha kuratibu kaboni (National Carbon Monitoring Centre - NCMC), taasisi iliyoundwa kusimamia usajili, ufuatiliaji na uthibitishaji wa miradi ya kaboni nchini;

iii. Hadi Julai 2026, kituo cha Kaboni kilikuwa kimesajili miradi 117 ya kaboni, huku Serikali ikiidhinisha miradi mipya yenye thamani ya zaidi ya **Dola za Marekani milioni 52.1** inayotarajiwa kuzalisha tani **milioni 4.2** za kaboni kwa ajili ya biashara katika soko la kimataifa;

iv. Taarifa ya Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali (CAG) ya mwaka wa fedha 2024/25 ilibaini kutotumika kikamilifu kwa fursa za mapato ya biashara ya Kaboni. Ambapo ilibaini **asilimia 70** ya miradi iliyosajiliwa haijaanza kutekelezwa na baadhi ilikuwa imekwama kwa zaidi ya miaka miwili. Aidha, TFS haikuwa imeripoti mapato ya kaboni licha ya kusimamia zaidi ya hekta **milioni 14.5** za misitu. Vilevile, Mikataba yenye muda wa hadi miaka 40 haijaweka tarehe mahsusi za kuanza utekelezaji, malengo yanayopimika na ratiba wazi za malipo; na

v. Mfumo wa kitaifa wa uhakiki haujafanya kazi kikamilifu, hivyo Serikali kutegemea taarifa za waendelezaji bila uwezo wa kujiridhisha kwa uhuru kuhusu idadi ya hati za kaboni zilizouzwa na bei zake.

Mheshimiwa Spika, baada ya uchambuzi huo, Kamati inaishauri Serikali kwamba kutokana na mapato yanayotokana na biashara ya kaboni ya **Dola za Marekani milioni 2** ni kidogo ukilinganishwa na fursa zilizopo kwenye sekta za misitu, kilimo, nishati safi, uhifadhi wa mazingira na matumizi ya teknolojia za kupunguza utoaji wa hewa ukaa. Hivyo, kuna haja ya kuongeza kasi ya kutumia chanzo hiki ili kuongeza mapato ya Serikali na kugharamia utekelezaji wa mpango.

SEHEMU YA SITA

6.0. MAONI NA MAPENDEKEZO YA KAMATI KUHUSU MWONGOZO WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI YA SERIKALI

6.1. Utekelezaji wa Bajeti ya Serikali kwa Mwaka wa Fedha 2025/26

Mheshimiwa Spika, katika mwaka wa fedha 2025/26 Serikali ilipanga kukusanya na kutumia jumla ya **shilingi trilioni 56.49**. Kati ya fedha hizo **shilingi trilioni 39** zilikuwa ni kwa ajili ya matumizi ya Kawaida na **shilingi trilioni 17.49** zilikuwa ni kwa ajili ya miradi ya maendeleo. Katika utekelezaji wa bajeti wa mwaka 2025/26, makusanyo halisi kutoka vyanzo vya ndani na nje yalifikia jumla ya **shilingi trilioni 55.5** sawa na **asilimia 98.3** ya bajeti ya **shilingi trilioni 56.49**. Kwa upande mwingine, matumizi ikijumuisha malipo ya mtaji wa deni la Serikali yalikuwa jumla ya **shilingi trilioni 55.6**, sawa na **asilimia 98.3** ya bajeti.

6.1.1. Ukusanyaji wa Mapato

6.1.1.1. Mapato ya Kodi

Mheshimiwa Spika, Mapato halisi ya kodi yalikuwa **shilingi trilioni 34.8** sawa na **asilimia 107.7** ya lengo la kipindi hicho la **asilimia 14.3** ya Pato la Taifa. Aidha, mapato hayo ni sawa na ukuaji wa **asilimia 20.6** ikilinganishwa na mapato ya **shilingi trilioni 28.9** mwaka 2024/25. Ongezeko hilo lilitokana na kuimarishwa kwa ufuatiliaji, usimamizi wa kodi pamoja na ulipaji kodi kwa hiari. Kamati inampongeza **Mhe. Dkt. Samia Suluhu Hassan Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania** kwa kuhamasisha walipa kodi kulipa kodi kwa hiari.

Mheshimiwa Spika, pamoja na mafanikio hayo Kamati imebaini masuala yafuatayo:-

i. Moja ya sababu ya mafanikio ya ukusanyaji wa mapato ni matumizi ya mfumo wa IDRAS (Integrated Domestic Revenue Administration System), hata hivyo awamu ya pili ya ujenzi wa mfumo huo haijakamilika na hivyo kupunguza ufanisi wake;

ii. Kiwango cha mapato ya kodi kilichokusanywa kinajumuisha makusanyo ya malimbikizo ya kodi ya miaka iliyopita hivyo ni vigumu kupima ufanisi wa makusanyo ya kodi katika mwaka husika;

iii. Bado kuna changamoto ya baadhi ya wafanyabiashara kutotumia mashine za EFD katika mauzo na hivyo kuikosesha Serikali kodi stahiki;

iv. Baadhi ya maboresho ya kodi mbalimbali yanayofanyika kupitia Sheria ya Fedha, kutoanza utekelezaji wake mwaka wa fedha mpya unapoanza kutokana na maandalizi hafifu ya ukusanyaji wake. Mfano katika mwaka wa fedha 2026/27 Serikali ilifanya mabadiliko kwenye Sheria ya Malipo ya Taifa sura ili kusitisha malipo kwa kutumia fedha taslimu kwenye maduka makubwa lakini hadi hivi sasa utekelezaji wake haujaanza; na

v. Kushamiri kwa biashara za magendo mipakani.

Mheshimiwa Spika, ili kuimarisha ukusanyaji wa mapato sambamba na kuondokana na changamoto hizo, Kamati ina ushauri ufuatao:-

i. Mamlaka ya Mapato Tanzania (TRA) kuhakikisha kwamba mapato ya tozo ya huduma ya ushuru wa Forodha (Customs Processing Fee-CPT) yanatumika kikamilifu kukamilisha mfumo wa IDRAS na Mifumo mingine;

ii. Serikali kuhakikisha kwamba kila kunapokuwa na mabadiliko ya Sheria inayolenga ama kupanua wigo wa mapato au kudhibiti upotevu wa mapato maandalizi ya utekelezaji wake yanakamilika sambamba na kupitishwa kwakwe na Bunge;

iii. Serikali kupitia Mamlaka ya Mapato kuweka utaratibu utakaotofautisha mapato yanayotokana na malimbikizo ya madeni na kutotambua marejesho ya kodi kama mapato ya Serikali; na

iv. Kuimarisha Timu ya Watalaamu ya kuzuia magendo kwa kuhusisha vyombo vyote vya ulinzi na usalama kwa sababu suala la magendo sio tu ni tishio katika uchumi bali katika usalama wa raia kwa bidhaa zinazoingia nchini bila kufuata utaratibu.

6.1.1.2. Mapato yasiyo ya Kodi

Mheshimiwa Spika, mapato yasiyo ya kodi yanayojumuisha mapato yaliyokusanywa na Wizara, Idara zinazojitegemea,

Wakala, Taasisi za Serikali, Mamlaka ya Mapato Tanzania (TRA) na Mamlaka ya Serikali za Mitaa yalifikia jumla **shilingi trilioni 5.8** sawa na **asilimia 71.3** ya lengo la kukusanya jumla ya **Shilingi triliioni 8.1**.

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini sababu zilizosababisha kutofikiwa kwa malengo ya ukusanyaji wa mapato kama ifuatavyo:-

i. Baadhi ya mashirika, Taasisi na Mamlaka za umma zinazotakiwa kutoa mchango wa **asilimia 15** au zaidi wa mapato ghafi kutokufanya hivyo kwa wakati;
ii. Baadhi Wizara, Idara na Mamlaka za Serikali za mitaa kuendelea kukusanya mapato ya Serikali nje ya mfumo wa GePG na GoTHOMIS; na
iii. Uwekaji wa makadirio makubwa kuliko uwezo wa ukusanyaji wa mapato.

Mheshimiwa Spika, kufuatia changamoto hizo Kamati inashauri masuala yafuatayo:-

i. Kuhakikisha Wizara, Idara zinazojitegemea, Wakala, Taasisi za Serikali zote zimeunganishwa na kutumia mifumo ya ukusanyaji wa mapato;
ii. Taasisi na Mashirika ya Umma kuwasilisha gawio na michango ya Serikali kama inavyotakiwa kisheria sanjari na kuwachukulia hatua wanaochelewesha kuwasilisha michango bila sababu za msingi; na

iii. Makadirio ya makusanyo ya mapato katika mwaka wa fedha 2027/28 yazingatie hali halisi ya uchumi wa eneo husika na uwezo wa ukusanyaji wa mapato.

6.2. Deni la Serikali

Mheshimiwa Spika, katika Taarifa ya tathmini ya uhimilivu wa deni, moja ya kiashiria kinachoangaliwa ni uwiano wa ulipaji wa deni kwa mapato ya ndani. Hivi sasa uwiano wa ulipaji wa deni kwa mapato ya ndani umefikia **asilimia 14.5** dhidi ya ukomo wa **asilimia 18**, inatarajiwa kwamba ifikapo 2027 uwiano huo utakuwa **asilimia 17.2** dhidi ya ukomo wa **asilimia 18.** Pamoja na kwamba hatujafika ukomo, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha inaweka vigezo vya ndani vya upimaji wa uhimilivu wa Deni kwa sababu mfumo wa kutathmini Deni unaotumika umeandaliwa na Benki ya Dunia (World Bank-WB) na Shirika la Fedha la Kimataifa (International Monetary Fund-IMF) ambao kimsingi unayahakikishia mashirika hayo kwamba deni la nje (External Debt) linalipwa bila kuangalia shinikizo kwenye mapato na matumizi ya Serikali.

Jedwali Na. 6: Mwenendo wa Tathmini ya Uhimilivu wa Deni

Viashiria vya Uhimilivu	Uko mo	2025/ 26	2026/ 27	2027/ 28	2028/ 29	2029/ 30	2030/ 31
Deni la Nje							
(PV)/pato la taifa	**40**	24.4	23.6	22.4	21.1	20	19.5
Deni (PV)/uuzaji wa bidhaa nje	**180**	123.1	123.8	119.3	114.3	110.4	108.2
Ulipaji wa deni la nje/Uuuzaji wa bidhaa nje	**15**	12.8	12.2	13.7	13.3	13.1	12
Ulipaji wa deni/ Mapato ya ndani	**18**	15.4	13.8	15.1	14.3	13.9	12.9
Deni la Serikali (Ndani na Nje)							
Deni (PV)/ Pato la Taifa	**55**	39.6	38.6	36.9	35.9	34.8	34.6
Deni (PV)/ Mapato ya ndani	**N/A**	233.4	225.6	214.8	208.2	202.8	205.6
Ulipaji wa deni/ Mapato ya ndani	**N/A**	45.2	32.9	34.1	30.8	31.4	32.9

6.2.1. Mwenendo wa Matumizi

Mheshimiwa Spika, mwenendo wa matumizi unaonyesha kuwa katika mwaka wa fedha 2025/26 Serikali ilitoa idhini ya matumizi ya **shilingi trilioni 55.6** ikiwa ni zaidi kwa **shilingi bilioni 33** ya mapato yote yaliyokusanywa ya **shilingi trilioni 55.5** iliyogharimiwa na mkopo wa muda mfupi kutoka Benki Kuu**.** Pamoja na ufanisi huu, Kamati imebaini kuwa matumizi hayaendani na utolewaji wa fedha kwenye mafungu kama ilivyoidhinishwa na Bunge.

Mheshimiwa Spika, uchambuzi wa Kamati umebaini masuala yafuatayo:-

i. Pamoja na kwamba ukusanyaji wa mapato ya Serikali umefikia **asilimia 98.4** ya lengo, utolewaji wa fedha kwa mafungu mbalimbali si sawa na makusanyo ya mapato;
ii. Miradi ya maendeleo ya mwaka 2025/26 haikutekelezwa kwa kiasi kinacholingana na makusanyo ya mapato; na
iii. Bado kuna malimbikizo ya madeni ya wakandarasi, wazabuni, Watoa huduma na Watumishi.

Mheshimiwa Spika, changamoto hizo zinaweza kuashiria masuala makuu mawili, Mosi ni kutokuwepo kwa nidhamu ya matumizi ya fedha za umma na Pili ni uwepo wa madeni ya watumishi, wazabauni, wakandarasi na watoa huduma yanayohama kutoka mwaka mmoja wa fedha na kwenda mwaka unafuata na hivyo kuathiri utekelezaji wa Bajeti ya

Mwaka husika. Hivyo, suluhisho la muda mfupi linaloweza kuondoa changamoto hii ni kuchukua hatua za kupunguza matumizi yasiyo ya lazima ili kuleta ahueni kwenye mfuko mkuu wa Hazina na kuwezesha Bajeti za miaka inayofuata kutekelezwa kama ilivyopangwa.

SEHEMU YA SABA

7.0. UCHAMBUZI WA MWONGOZO WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI KATIKA MUDA WA KATI (2026/27 – 2028/29)

Mheshimiwa Spika, itakumbukwa mwezi Februari, 2026 Bunge lako tukufu liliidhinisha Mwongozo wa Mpango na Bajeti wa kipindi cha muda wa kati (2026/27 – 2028/29). Hivyo, naomba kulitaarifu Bunge lako kwamba Mwongozo huo ndio utakaotumika katika maandalizi ya Mpango na Bajeti ya mwaka 2027/28.

Mheshimiwa Spika, katika mapitio ya Mwongozo huo utakaotumika katika kipindi cha kati, Kamati imechambua na kubaini kwamba unahitaji kufanyiwa marejeo kwa sababu zifuatazo:-

i. Ilitarajiwa katika mwaka wa kwanza wa utekelezaji wa Mwongozo huo, Bajeti yote ya Serikali ingekuwa jumla ya **shilingi trilioni 61.934**. Hata hivyo, Bajeti iliyopitishwa na Bunge ilikuwa **shilingi trilioni 62.333** sawa na tofauti ya **shilingi bilioni 400**;

ii. Kama hakutakuwa na hatua zozote za kupunguza matumizi ya Serikali katika mwaka 2027/28, makisio ya kutumia **shilingi trilioni 69.16** itakuwa vigumu kufikiwa kwa kuangalia makusanyo halisi yaliyokusanywa mwaka 2025/26 ya **shilingi bilioni 55.6.**

Mheshimiwa Spika, kutokana na sababu hizo, Kamati imeona ni vyema kuwasilisha mapendekezo yake kwa Serikali ili wakati wa kufanya marejeo ya Mwongozo huo yazingatiwe kwa ukamilifu.

7.1. Misingi ya Uchambuzi wa Mwongozo

Mheshimiwa Spika, wakati Kamati inafanya uchambuzi wa Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali ya kipindi cha muda wa kati ilijikita katika kubainisha maeneo yaliyotolewa maelekezo kwa Maafisa Masuuli na changamoto zilizopo katika uchumi na utatuzi wake. Maeneo yatakayotolewa mapendekezo ni:-

i. Utekelezaji wa Hatua mbalimbali zilizobainishwa katika Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali ya kipindi cha muda wa kati;
ii. Changamoto zilizojitokeza katika utekelezaji wa Bajeti;
iii. Kubana matumizi ya Serikali kwa kupunguza matumizi yasiyo ya lazima na yale ambayo yanaweza kuahirishwa kwa mwaka mmoja;
iv. Ulipaji wa malimbikizo ya madai ya wazabuni, wakandarasi, watumishi na watoa huduma;
v. Utekelezaji wa Miradi ya Maendeleo;
vi. Kudhibiti uhamisho wa Fedha ndani ya Fungu na kati ya Mafungu;
vii. Utumiaji wa mifumo ya kukusanya mapato ya Serikali; na
viii. Utekelezaji wa Mapendekezo ya Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali.

7.1.1. Utekelezaji wa Maelekezo mbalimbali yaliyobainishwa katika Mwongozo wa Maandalizi ya Bajeti

Mheshimiwa Spika, Mwongozo wa Maandaalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali pamoja na masuala mengine unatoa maelekezo kwa Maafisa Masuuli wote kuhusu masuala ya kuzingatia wakati wa maandalizi na utekelezaji wa mpango na bajeti katika muda wa kati. Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kuwa pamoja na kwamba mwongozo unaojadiliwa ni wa miaka mitatu, uchambuzi uliofanyika uliangalia utaratibu uliokuwepo awali na utaratibu uliopo hivi sasa na utekelezaji wake kwa mwaka wa fedha unaoendelea ambapo ilibainika kuwa baadhi ya maelekezo ya Mwongozo yamekuwa hayafuatwi na Maafisa Masuuli. Maelekezo hayo ni:-

i. **Kubuni na kutekeleza mikakati ya kuongeza mapato kwa ajili ya kugharamia miradi mbalimbali ikiwemo miradi ya kimkakati na kielelezo**

Mheshimiwa Spika, Taasisi na Mashirika ya Umma takribani 308 yamekuwa yanapokea ruzuku kutoka Serikalini licha ya kuwa baadhi ya Taasisi hizo zinauwezo wa kuzalisha mapato yake yenyewe, Taasisi kama TFS inasimamia zaidi ya Hekta **milioni 14.5** za misitu ambazo zingetumika katika Biashara ya Kaboni. Hadi hivi sasa hakuna mapato yoyote inayopata na badala yake inategemea Bajeti ya Serikali. Hii ilitokana na ukosefu wa mwongozo na uhamasishaji kuhusu namna bora ya

kutumia fursa zilizopo katika biashara ya kaboni, jambo lililopelekea mapato yaliyokusanywa kuwa ni **shilingi bilioni 36** sawa na **asilimia 3** ya mapato yaliyotarajiwa ya **shilingi trilioni 1.26** katika kipindi cha Januari 2023 hadi Julai 2024.

Mheshimiwa Spika, ukaguzi wa Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali ulibaini kwamba katika kipindi cha Januari 2023 hadi Julai 2024, ni miradi **minne (4)** tu kati ya miradi **56** ya biashara ya kaboni iliyokuwa imesajiliwa nchini Tanzania iliyokuwa imefikia hatua ya utekelezaji, huku miradi **52** iliyobaki ikiwa bado katika hatua za maandalizi. Hivyo, Kamati inashauri kuwa Taasisi zote za Umma ambazo ama zina vyanzo na hazikusanyi au hazikusanyi mapato vizuri zipewe kipindi cha mpito cha mwaka mmoja kisha ziachwe zijiendeshe kwa mapato yake yenyewe.

ii. **Utekelezaji wa maelekezo kuhusu kuongeza matumizi ya magari yanayotumia nishati ya gesi na umeme, yakiwemo ya Serikali ili kupunguza matumizi ya mafuta na uchafuzi wa mazingira**

Mheshimiwa Spika, kimsingi agizo hili halitekelezwi kwa sababu kila mwaka Serikali huongeza Bajeti ya matumizi ya Mafuta kwenye Mafungu mbalimbali. Hivyo, Kamati ilikuwa na mapendekezo kuwa katika mwaka wa Fedha 2027/28 bajeti za mafuta katika mafungu yote zibaki

kama zilivyo mwaka huu wa fedha kwa sababu bei imeongezeka, ni wazi yatanunuliwa mafuta kiasi kidogo na hivyo kuzifanya Taasisi za Umma kuhamasika kwenda kwenye nishati safi au kuweka kipindi cha mpito kwa Taasisi za Umma kuhamia kwenye teknolojia mbadala na zinazotumika nchini. Aidha, muongozo ubainishe mwelekeo wa Serikali wa kununua magari mapya yanayotumia nishati jadidifu na kupunguza magari yanayotumia mafuta ya petroli na dizeli;

iii. **Maelekezo kuhusu kuimarisha usimamizi kwa mashirika ya umma kufanya biashara ili kuongeza uchangiaji wa mapato kwenye Mfuko Mkuu wa Serikali na kupunguza utegemezi kwa Serikali.**

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba Mashirika mengi ya Umma bado yanaendeshwa kwa hasara ikilinganishwa na makampuni binafsi yaliyo katika sekta hiyo ambayo yanafanya vizuri na mengine yanatengeneza faida au kupunguza kiwango cha hasara. Mfano Vodacom wanasambaza Mkongo kwenye nyumba za Watu binafsi kwa kasi kuliko mmiliki wa Mkongo ambaye ni Shirika la Mawasiliano Tanzania (TTCL).

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali kupitia Ofisi ya Msajili wa Hazina kufanya uchambuzi katika mwaka wa Fedha 2027/28 na kubaini mashirika ambayo

yanatakiwa kuondoshwa kwenye utaratibu wa ruzuku ya Serikali hasa ya gharama za uendeshaji na Serikali ibakie na jukumu la kuyasaidia kwenye uwekezaji. Hatua hii iende sambamba na kubadili Sheria ya Msajili wa Hazina ili kuondoa vikwazo vya kiutendaji na kisheria vinavyofanya mashirika na kampuni za umma zisijiendeshe kwa faida na kwa ufanisi.

iv. **Changamoto ya Matumizi ya Mifumo ya Kieletroniki.**

Mheshimiwa Spika, Kamati kupitia Taarifa ya Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali pia imebaini kuwa kuna baadhi ya Taasisi za Serikali hazizingatii maelekezo ya Serikali kuhusu Matumizi ya Mifumo ya Kielektroniki. Aidha, ukaguzi wa Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali ulibaini jumla ya Taasisi **80** zilitumia mifumo mingine badala ya MUSE bila kibali, taasisi **59** zilifanya manunuzi ya **shilingi bilioni 9.90** nje ya NeST na Halmashauri **23** zilikusanya mapato ya afya ya **shilingi bilioni 6.65** nje ya GoTHOMIS. Hivyo, Kamati inapendekeza Serikali katika mwaka wa Fedha 2027/28 Afisa Masuuli yeyote atakae tumia mfumo ambao hauna kibali achukuliwe hatua za kinidhamu. Aidha, ifikapo mwaka 2028/29 wakati mwongozo huu unatamatika utekelezaji wake Taasisi zote za Umma zinazotakiwa kutumia mifumo shirikishi ziwe zimeunganishwa na zinaitumia mifumo ili kudhibiti ukusanyaji wa mapato na matumizi.

Mheshimiwa Spika, kufuatia mapungufu yaliyobainika, Kamati inapendekeza Serikali kupitia Wizara ya Fedha kuhakikisha Mwongozo unapotolewa uwe na nguvu ya kisheria na hatua za kuchukua dhidi ya Maafisa Masuuli ambao ama hawafuati maelekezo ya mwongozo.

7.1.2. Changamoto zilizojitokeza katika utekelezaji wa Bajeti;

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa changamoto zilizoainishwa katika mwongozo na kubaini kwamba changamoto hizi zimekuwa zikijirudia kila mwaka na hakuna hatua za utatuzi zinazopendekezwa haziondoi changamoto hizo. Changamoto hizo ni:-

i. Ushiriki mdogo wa sekta binafsi katika kutekeleza miradi ya maendeleo; na
ii. Mwitikio mdogo wa matumizi ya teknolojia kwenye kufanya malipo bila kutumia fedha taslimu.

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba changamoto hizi zinaendelea kuwepo kwa sababu hakuna hatua zinazochukuliwa. Hivyo, katika mwaka wa fedha 2027/28 Kamati inapendekeza kuwa Serikali itoe Tamko la Kisera ili kuzuia matumizi ya fedha taslimu.

7.1.2.1. Kubana matumizi ya Serikali

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba karibia kila mwaka kumekuwa na maelekezo kwa Maafisa Masuuli kupunguza matumizi, hata hivyo, uchambuzi wa Bajeti za mafungu hauoneshi utekelezaji wa maelekezo hayo. Hivyo, katika mwaka wa Fedha 2027/28, Kamati inapendekeza Serikali kutekeleza masuala yafuatayo:-

i. Taasisi zote za Serikali ambazo zilitakiwa kuhamia Dodoma hazijahamia na ofisi zote za Umma zenye ofisi mbili Dar es Salaam na Dodoma kuhamia Dodoma ili kupunguza matumizi ya uendeshaji wa Ofisi;

ii. Kusitisha ununuzi wa magari kwa mafungu yote isipokuwa yale tu yenye ulazima kwa mwaka mmoja;

iii. Kutekeleza kwa vitendo agizo la Serikali la kupunguza misafara ya viongozi na watumishi wa umma wanaposhiriki vikao na ziara mbalimbali;

iv. Kupunguza gharama za ununuzi wa shajala (Stationaries) kwa **asilimia 10** kwa mafungu yote na kuhimiza matumizi ya teknolojia;

v. Kufuta ama kusitisha matumizi yote ya warsha na semina na sherehe ambazo hazina tija kwa mwaka 2027/28;

vi. Kusimamisha michezo ya Taasisi za Umma walau kwa mwaka mmoja 2027/28;

vii. Serikali kufanya uchambuzi wa kina wa gharama na uwezo wa kugharamia mikutano ya Kimataifa

inayopendekezwa kufanyika nchini kabla ya kukubali mikutano hiyo ifanyike nchini; na

viii. Serikali kufanya mabadiliko kwenye kifungu cha 80 cha Sheria ya Ununuzi wa Umma ya Mwaka 2023 ili kuwezesha Serikali kununua magari yaliyotumika si chini ya miaka 3. Aidha, Serikali ifanye mapitio ya Mwongozo wa ununuzi wa magari kwa viongozi mbalimbali wa Serikali ili kuhakikisha kwamba yanaendana na uwezo wa kifedha na wakati wa sasa.

Mheshimiwa Spika, mapendekezo hayo ya Kamati yamezingatia kwamba matumizi ya Serikali katika kipindi cha muda wa kati, matumizi (bila kujumuisha malipo ya mtaji wa deni la Serikali) yalikadiriwa kuwa wastani wa **shilingi bilioni 59,250.1**.

7.1.2.2. Ulipaji wa malimbikizo ya madeni ya wazabuni, wakandarasi, watumishi na watoa huduma

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kwamba Mwezi Juni, 2022 wakati Serikali inaandaa Mkakati wa kudhibiti ongezeko la Madeni ilikuwa ikidaiwa na Wazabuni, Wakandarasi na Watoa huduma jumla ya **Shilingi trilioni 3.228**. Hata hivyo, Taarifa ya ukaguzi ya Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Serikali imeonesha hadi mwezi Juni, 2025 Serikali ilikuwa inadaiwa kiasi cha **shilingi trilioni 6.580** sawa na ongezeko la **asilimia 103** katika kipindi cha miaka minne.

Mheshimiwa Spika, kiwango cha malimbikizo ya madeni ni **asilimia 9.8** zaidi ya kiwango kinachokubalika kimataifa cha uwiano wa malimbikizo ya deni kwa Bajeti cha **asilimia 2**. Endapo madeni haya yataendelea yataleta changamoto kwenye utekelezaji wa Bajeti miaka ijayo. Hivyo basi, Kamati inapendekeza masuala yafuatayo:-

i. Kuwachukulia hatua Maafisa Masuuli wote ambao hawatekelezi waraka Na. 1 wa Hazina wa mwaka 2018 sambamba na kuuboresha waraka huo na kuutoa tena mwaka 2027;
ii. Kutotekeleza miradi mipya kabla ya kukamilisha miradi ya awali isipokuwa tu kwa miradi mipya inapoibuliwa katika maeneo yenye uhitaji maalumu;
iii. Serikali kuongeza kiwango kinacholipwa cha malimbilizo ya madeni kutoka **shilingi bilioni 100** za sasa hadi **shilingi bilioni 300** kwa mwezi;
iv. Kuangalia uwezekano wa kuanza majadiliano na wadeni ili wale ambao watakubali kuondosha faida zao walipwe mtaji tu; na
v. Kuboresha utaratibu wa uhakiki wa madeni ili yalipwe kwa wakati.

7.1.2.3. Utekelezaji wa Mapendekezo ya Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa Mapendekezo ya Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali

ambayo yana lengo la kuimarisha ukusanyaji wa mapato na imebaini masuala yafuatayo:-

i. Kodi ya mapato ya ajira (PAYE) ya **shilingi bilioni 4.91** iliyokatwa kwa wafanyakazi katika mikoa miwili haikuwasilishwa TRA;
ii. Taasisi **17** hazikuwa zimekusanya madai ya mapato yasiyo ya kodi ya **shilingi bilioni 147.99** na **dola za Marekani milioni 24.3** hadi tarehe 30 Juni 2025;
iii. Ukusanyaji wa Mapato Nje ya Mfumo wa GePG yenye jumla ya **shilingi milioni 694.99**. Ukaguzi wa Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali ulibaini kuwa Kitengo cha Afya cha Polisi, Wakala wa Elimu na Mafunzo ya Uvuvi na TRITA Moshi zilikusanya jumla ya **shilingi milioni 694.99** nje ya mfumo wa GePG.
iv. Udhaifu Katika Usimamizi na Utekelezaji wa Bajeti. Kutokuzingatiwa kwa bajeti zilizoidhinishwa na maelekezo ya matumizi ya fedha kumejitokeza katika taasisi za Serikali na Halmashauri kama ifuatavyo:
    a) Klabu za Pamba Jiji, Geita Gold na Dodoma Jiji zilipewa **shilingi bilioni 2.13** bila kutengewa bajeti au zaidi ya bajeti iliyoidhinishwa;
    b) Taasisi **36** zilitumia **shilingi bilioni 9.48** kwa shughuli zisizokuwa kwenye bajeti au zilihamisha fedha kati ya shughuli bila idhini; na

c) Halmashauri **102** hazikutenga **shilingi bilioni 36.92** kwa ajili ya maendeleo na sekta mahususi kama ilivyoelekezwa katika mwongozo wa bajeti.

Mheshimiwa Spika, kufuatia mapungufu yaliyobainika, Kamati inapendekeza kuwa katika upangaji wa Bajeti ya Mwaka 2027/28 Serikali itoe maelekezo kwa Maafisa Masuuli kwamba hoja zote zinazohusu fedha kurejeshwa, ukusanyaji wa mapato na ubadhilifu zitakuwa ni msingi wa upangaji wa Bajeti.

7.1.2.4. Kudhibiti uhamisho wa Fedha ndani ya Fungu na kati ya Mafungu

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa kifungu cha 14(3) pamoja na kifungu cha 41 cha Sheria ya Bajeti Sura ya 439 na kubaini kuwa pamoja na kwamba Sheria imeweka utaratibu mzuri wa uhamisho wa fedha, utaratibu huu umekuwa ukitumika vibaya kwa maeneo yafuatayo:-

i. Maafisa Masuuli kutopanga Bajeti kwa kazi za msingi ambazo wanatambua ni za lazima na baadae kuomba uhamisho wa kati ya mafungu. Mfano uhamisho kati ya mafungu kwa mwaka 2025/26 kwa Wizara **8** tu ilikuwa jumla ya **shilingi bilioni 255.508**;
ii. Fedha za mradi mmoja kuhamishwa kwenda kwenye mradi mwingine au kutumika kwa matumizi yasiyokusudiwa. Mfano Fedha za miradi yenye thamani

ya **shilingi bilioni 6.94** zilitumika kinyume na madhumuni mwaka 2024/25; na

iii. Fedha kuhamishwa kutoka mradi mmoja kwa sababu zimepokelewa na hatua ya ulipaji haijafikiwa na kuhamishwa kwenda kwenye mradi mwingine ambao unahitaji fedha na matokeo yake ni kuzalisha madeni.

Mheshimiwa Spika, Kamati inapendekeza Serikali kufanya mapitio ya viwango vinavyoruhusiwa kufanya uhamisho pamoja na kuangalia maeneo ambayo kila mwaka fedha huelekezwa. Aidha, kabla ya uhamisho kufanyika tathmini ya kina ifanyike kuhakikisha kama shughuli inayohamishiwa fedha, ama sio shughuli ambayo ilipaswa iwe imetengewa fedha lakini haikutengewa au ni shughuli ambayo imetokana na dharula isiyokwepeka na ambayo haikutarajiwa.

SEHEMU YA NANE

8.0. MAONI NA MAPENDEKEZO YA UJUMLA

8.1. Matumizi ya kadi za simu za kiganjani

Mheshimiwa Spika, Mwaka 2025, kadi za simu za kiganjani zilifikia **106,823,601** kutoka kadi **86,769,161** mwaka 2024, sawa na ongezeko la **asilimia 23.1**. Hii ilitokana na kuongezeka kwa maeneo yaliyofikiwa na miundombinu ya mawasiliano pamoja na matumizi ya simu za kiganjani katika utoaji wa huduma mbalimbali. Aidha, kadi za simu za mezani ziliongezeka kwa **asilimia 42.5** na kufikia **111,600** mwaka 2025 kutoka kadi za simu za mezani **78,299** mwaka 2024.

Mheshimiwa Spika, licha ya mafanikio hayo, bado Kumekuwa na changamoto mbalimbali zinazotokana na matumizi ya kadi za simu kama ifuatavyo:

i. Kitambulisho cha mtu mmoja kutumika kusajili laini zinazotumiwa na watu wengine. Takwimu zinaonesha hadi kufikia Juni 2026 jumla ya watu **27,374,283** walikuwa wamesajiliwa na NIDA, hata hivyo simu za kiganjani zilizosajiliwa kipindi kama hicho ni **106,823,601.** Takwimu hizi zinaonesha kuwa kuna watu wamesajili laini kwa kutumia vitambulisho vya watu wengine;

ii. Kuongezeka kwa uhalifu wa kimtandao; na

iii. Mamlaka husika kuchelewa kuchukua hatua kwa namba ambazo zinatumika na wahalifu wa kimtandao ikiwa pamoja na kuzifungia.

Mheshimiwa Spika, ili kuondokana na changamoto hizi, Kamati ina ushauri ufuatao kwa Serikali:

i. Mamlaka ya mawasiliano Tanzania kwa kushirikiana na makampuni ya simu kufanya tena uhakiki wa wamiliki wa kadi za simu na majina yaliyosajiliwa;
ii. Kuweka sharti la kusajili kadi katika duka la mtandao husika; na
iii. Kuboresha mifumo ya utambuzi wa matumizi ya kadi yasiyo ya kawaida na kuweka utaratibu rahisi wa kuripoti na kufungia kadi za simu zinazojihusisha na uhalifu wa kimtandao.

8.2. Kuweka utaratibu wa kisheria na kiutawala wa kudhibiti ufutwaji, uhamishaji au matumizi ya fedha za mikopo ya miradi kwa madhumuni tofauti na yale yaliyokubaliwa.

Mheshimiwa Spika, taarifa ya ukaguzi wa Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali ulibaini kutokuwepo kwa sera na miongozo kuhusu ufutwaji na ubadilishaji wa matumizi ya fedha za mikopo za miradi. Aidha, changamoto hii pia inapelekea kutokutekelezwa kwa miradi iliyokusudiwa na hivyo kupunguza imani kwa wakopeshaji. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kupitia Wizara ya Fedha kuandaa na

kuidhinisha sera na miongozo mahsusi ya kusimamia ufutwaji, usitishaji na ubadilishaji wa matumizi ya fedha za mikopo ya miradi. Hii iende sambamba na kubainisha mazingira yanayoruhusu mabadiliko hayo, mamlaka ya uamuzi, taratibu za kupata idhini zinazohitajika na wajibu wa kuzingatia masharti ya mikataba ya mikopo. Vilevile, Serikali iweke utaratibu wa kutoa taarifa kwa Bunge kuhusu mabadiliko yoyote makubwa ya matumizi ya fedha hizo na hatua zilizochukuliwa kulinda maslahi ya Serikali na wananchi.

8.3. Uhifadhi wa mazingira na ustahimilivu wa mabadiliko ya tabianchi

Mheshimiwa Spika, moja ya kihatarishi ambacho kimebainishwa katika Mpango wa mwaka 2027/28 ni Mabadiliko ya Hali ya Hewa na Tabia nchi. Hata hivyo pamoja na kwamba baadhi ya madhara ya mabadiliko ya tabia nchi yameanza kuonekana bado Serikali haijatia mkazo katika kudhibi uharibifu wa mazingira. Mfano Baraza la Taifa la Mazingira na Wizara ya Afya walifanya Utafiti katika Mikoa ya Kanda ya ziwa na kukuta watu walio katika maeneo ya migodi wana kiwango kikubwa cha kemikali katika haja ndogo kuliko kinachokubalika na hivyo kusababisha miaka ya mbeleni kuwa na wagonjwa wengi wa figo. Aidha, Duniani suala la uharibifu wa mazingira na mabadiliko ya hali ya hewa ni moja ya janga linaloongeza umasikini kwa takribani watu milioni 26 kila mwaka.

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba Baraza la Taifa la Mazingira halina uwezo wa kifedha wa kusimamia mazingira nchi nzima. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba Baraza hilo linawezeshwa kifedha ili kutekeleza majukumu yake kikamilifu. Aidha, inashauriwa kufuta kitengo cha mazingira kilichopo Wizara ya Madini na majukumu hayo yahamishiwe Baraza la Mazingira kwa sababu kimsingi hakitekelezi majukumu yake kikamilifu na kwa kujali mazingira.

8.4. Uanzishwaji wa Taasisi, Mamlaka na Mapitio ya Sera na Sheria Mbalimbali

Mheshimiwa Spika, Kamati imepitia afua mbalimbali za Serikali na kubaini **kwamba** zinaenda kuanzisha Mamlaka na Taasisi mbalimbali. Mfano sekta ya Utalii pekee inataka kuanzisha Taasisi ambapo moja ya Taasisi hiyo itasimamia utalii wa Fukwe. Aidha, Mamlaka ya Mapato inakusudia kuanzisha kitengo cha kusimamia wafanyabiashara wa kati. Afua hizo pia zinapendekeza kuanzisha mifumo mingi, mapitio ya sera, kuanzisha mikakati pamoja na kubadili sheria.

Mheshimiwa Spika, ukiangalia afua hizi kwa pamoja zinaenda kuongeza gharama za uendeshaji wa Serikali. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuanza kwa kutumia mifumo na Taasisi zilizopo hivi sasa na pale ambapo Serikali itakuwa na uwezo wa kifedha inaweza kuanzisha Taasisi mpya au mifumo mipya.

SEHEMU YA TISA

9.0. HITIMISHO

Mheshimiwa Spika, naomba kuhitimisha kwa kukushukuru wewe Mhe. Mussa Azzan Zungu (Mb), Spika wa Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania pamoja na Mhe. Daniel Baran Sillo (Mb), Naibu Spika kwa kuendelea kuliongoza vema Bunge lako Tukufu.

Mheshimiwa Spika, nitumie fursa hii pia kuwashukuru Mhe. Prof. Kitila Alexander Mkumbo (Mb), Waziri wa Mipango na Uwekezaji na Mhe. Balozi Khamis Mussa Omar (Mb), Waziri wa Fedha pamoja na Manaibu Waziri wa Fedha Mhe. Mhandisi Mshamu Ali Munde (Mb) na Mhe. Laurent Deogratius Luswetula (Mb) pamoja na Dkt. Pius Chaya Naibu Waziri Mipango na Uwekezaji kwa ushirikiano wao walioutoa kwa Kamati katika kipindi chote cha kujadili Mpango na Mwongozo.

Mheshimiwa Spika, pia niwashukuru Dkt. Natu El-Maamry Mwamba, Katibu Mkuu Wizara ya Fedha na Mlipaji Mkuu wa Serikali, Dkt. Tausi Mbaga Kida, Katibu Mkuu Ofisi ya Rais na Mtendaji Mkuu wa Tume ya Mipango pamoja na Dkt. Fred Msemwa Katibu Mkuu Uwekezaji. Vilevile, niwashukuru Manaibu Katibu Wakuu wa Wizara ya Fedha, Ofisi ya Rais - Mipango na Uwekezaji, Makamishna, Wakuu wa Taasisi na Wataalam wote kwa ushirikiano wao walioutoa kwa Kamati katika kipindi chote cha uchambuzi.

Mheshimiwa Spika, kwa upendo wa dhati napenda kumshukuru Mhe. Ally Hassan King, (Mb) Makamu Mwenyekiti wa Kamati kwa kunisaidia wakati wote wa shughuli za Kamati. Nitumie fursa hii pia kuwapongeza na kuwashukuru wajumbe wote wa Kamati ya Bajeti kwa umahiri wao katika kuchambua Mpango na Mwongozo uliowasilishwa. Naomba niwatambue wajumbe hao kama ifuatavyo:-

1.	Mhe. Mashimba Mashauri Ndaki, Mb	Mwenyekiti
2.	Mhe. Ali Hassan Omar King, Mb	Makamu Mwenyekiti
3.	Mhe. Bal.Dkt. Pindi Hazara Chana, Mb	Mjumbe
4.	Mhe. Hussein Mohamed Bashe, Mb	Mjumbe
5.	Mhe. Innocent Lugha Bashungwa, Mb	Mjumbe
6.	Mhe. Esther Nicholas Matiko, Mb	Mjumbe
7.	Mhe. Amina Idd Mabrouk, Mb	Mjumbe
8.	Mhe. Stella Alex Ikupa, Mb	Mjumbe
9.	Mhe. Joseph Zacharius Kamonga, Mb	Mjumbe
10.	Mhe. Bahati Kenneth Ndingo, Mb	Mjumbe
11.	Mhe. Ally Yahya Mhata, Mb	Mjumbe
12.	Mhe. Kakulu Buchard Kakulu, Mb	Mjumbe
13.	Mhe. Dkt. Catherine Canute Joachim, Mb	Mjumbe

14.	Mhe. Moses Charles Bujaga, Mb	Mjumbe
15.	Mhe. Asma Ali Mwinyi, Mb	Mjumbe
16.	Mhe. Haran Nyakisa Sanga, Mb	Mjumbe
17.	Mhe. Devotha Daniel Mburarugaba, Mb	Mjumbe
18.	Mhe. Thomas Mgonto Kitima, Mb	Mjumbe
19.	Mhe. Enock Zadock Koola, Mb	Mjumbe
20.	Mhe. Nancy Hassan Nyalusi, Mb	Mjumbe

Mheshimiwa Spika, mwisho ila si kwa umuhimu, nimshukuru Ndg. Baraka Leonard, Katibu wa Bunge kwa niaba ya Watumishi wote kwa kuiwezesha Kamati kutekeleza majukumu yake kikamilifu pamoja na kutoa ushauri wa kitaalamu uliowezesha kufanikisha shughuli za Kamati.

Mheshimiwa Spika, naomba kuwasilisha na naunga mkono hoja.

Mashimba Mashauri Ndaki, (Mb)

MWENYEKITI

KAMATI YA KUDUMU YA BUNGE YA BAJETI

27 Oktoba, 2026